

Demokratibegrebets gennembrud i Danmark i 1848

AF

BERTEL NYGAARD

»Ordet *Demokrati* øver et saadant Herredømme, at ingen Regiering, intet Parti vover at leve eller troer at kunne det, uden at skrive dette Ord paa sit Banner, og de, der løfte Banneret høiest i Veiret og bære det længst, troe at være stærkest«. ¹ Dette konstaterede den franske statsmand og historieskriver François Guizot ved udgangen af 1848. Den store bølge af europæiske revolutioner i dette år betød ikke blot, at gamle magthavere blev væltet, heriblandt Guizot selv. Revolutionerne indvarslede også fundamentale ændringer i den moderne europæiske politiks strukturer og handlingsformer, dens sociale drivkræfter, ideologiske hovedstrømninger, tanker og grundbegreber.

Én af de væsentlige forandringer i 1848 sås i demokratibegrebets gennembrud – ikke kun i Guizots Frankrig, men på europæisk plan, herunder i Danmark. Det var blevet »Mode at være Demokrat til det Yderste«, bemærkede en anonym dansk demokratikritiker i grundlovsdiskussionen på denne tid. ² Fra den modsatte politiske fløj kunne en erklæret demokrat i efteråret '48 påpege den »Taskenspillerfærdighed«, hvormed gamle konservative antidemokrater nu gav deres hidtidige færd »et demokratisk Sving«. ³ I revolutionens hastigt udvidede politiske offentlighed var 'demokrat' ikke længere et skældsord, men tværtimod noget, man måtte være – eller hævde at være – hvis man ville have opbakning.

1 François Guizot: *Demokratiet i Frankrig*, København 1849, s. 6f. Denne artikel er et led i mit forskningsprojekt om dansk politisk kultur i det 19. århundrede, som i perioden 2008-10 har været finansieret af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation. Forfatteren vil gerne takke lektor Claus Møller Jørgensen, lektor Nina Koefoed og ph.d.-stipendiat Jens Wendel-Hansen for konstruktive kommentarer til tidligere udgaver af denne artikel.

2 *Nogle Ord om den almindelige Valgret af en Vendelboe*, Aalborg 1849, s. 4.

3 'Professor Davids Candidatur', *Nyeste Postefterretninger*, nr. 181 (1/10-1848).

Demokratibegrebets almagt og mangfoldighed, som dengang var nye fænomener, er øget betragteligt siden. Navnlig efter anden verdenskrig er begrebet blevet forbundet med vidt forskellige handlinger, bevægelser, systemer og institutioner: vestlige parlamentariske demokratier, østlige 'folkedemokratier', opstande, statskup og militære invasioner. Begrebet har fået en stærkt ideologisk karakter, både som led i det moderne politiske vokabularium i almindelighed og som redskab for politiske, sociale og kulturelle særinteresser.

Den centrale rolle, som begrebet spiller i vor tid, kan imidlertid tænkes at blokere for historiske forståelser af det. Demokratibegrebet er typisk blevet brugt enten helt ahistorisk eller i teleologiske fremstillinger af moderne demokratiforståelser som det naturlige og rette resultat af en lang, kontinuerlig evolution fra antikke oprindelser til nutidige kulminationer. Sådanne abstraktioner og fortællinger har antaget mangfoldige former og er blevet knyttet til vidt forskellige værdigrundlag, men der går uvægerligt noget tabt i disse opfattelser: sansen for demokratiet som en *historisk* frembringelse, et resultat af menneskers indbyrdes handlinger og kampe i bestemte situationer.

Over for de stærke tendenser til reifikation af det moderne demokrati må en kortlægning af demokratibegrebets brug, betydningsindhold, funktioner og forvandlinger i bestemte historiske kontekster få en ideologikritisk karakter. Til det formål er der hjælp at hente i nyere, kontekstuel orienterede begrebs- og idéhistoriske tilgange. Disse nøjes ikke med at søge kim til elementer i nutidens dominerende politiske udsyn, men betoner også aspekter af fremmedartethed i fortidens begrebsbrug og mulige alternative udviklingsspor som forudsætning for kritiske overvejelser over det, der i vores tid kan synes så velkendt og selvfølgeligt.⁴

Inden for disse forskningstraditioner findes dog forbløffende lidt om demokratibegrebet som sådant. Og selv denne begrænsede mængde af forskningslitteratur ligger ofte – sine metodiske hensigter til trods – i forlængelse af ældre fremstillinger af demokratibegrebets historie som en langsigtet, lineær principudvikling fra Aristoteles til det 20. århundrede. De eksisterende historiske undersøgelser af demokratibegrebet

4 Jf. Reinhart Koselleck om begrebshistoriens »Verfremdungseffekt« i 'Einleitung', Otto Brunner m.fl. (red.): *Geschichtliche Grundbegriffe*, Stuttgart 1974-97, bd. 1, s. xi, og Quentin Skinners fremhævelse af historieskrivning som frigørelse fra hegemoniske udlægninger af vor tids fremherskende værdier: *Visions of Politics. Vol. 1: Regarding Method*, Cambridge 2002, s. 6 og passim. Jf. også om historien som erkendelsesfordel i Bertel Nygaard: *Guldalderens moderne politik. Om krisediagnose, utopi og handling hos Johan Ludvig Heiberg*, Århus 2011, s. 16f, 21-23.

bygger også fortrinsvis på et ret traditionelt idéhistorisk kildemateriale af lærde tekster og 'store tænkere', ofte inden for en enkelt nationshistorie betragtet som en lukket enhed.⁵

5 Jf. Pierre Rosanvallon: 'The History of the Word »Democracy«', *Journal of Democracy*, 6:4, 1995, s. 140-54; samme: *Le sacre du citoyen*, Paris 1992; samme: *Le peuple introuvable*, Paris 1998; samme: *La démocratie inachevée*, Paris 2000; R. R. Palmer: 'Notes on the Use of the Word »Democracy«', *Political Science Quarterly*, 68:2, 1953, s. 203-26; Francis Dupuis-Déri: 'The Political Power of Words: The Birth of Pro-democratic Discourse in the Nineteenth Century in the United States and France', *Political Studies*, 52, 2004, s. 118-134; Russell L. Hanson: 'Democracy', i Terence Ball, James Farr & Russell L. Hanson (eds.): *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge 1989, s. 68-89 samt Christian Meier, Hans Leo Reimann, Hans Maier, Reinhart Koselleck & Werner Conze: 'Demokratie', *Geschichtliche Grundbegriffe*, bd. 1, s. 821-47 – hvis lange forfatterliste antyder dens mere sporadiske og kompilatoriske end systematiske karakter; Jeppe Nevers: *Fra skældsord til slagord: Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Odense 2011. Elementer af mere detaljerede studier af begrebslige kampe og brud findes rundt om i de nævnte værker af især Rosanvallon samt i Horst Dippel: 'Démocratie, Démocrates', Rolf Reichardt & Eberhard Schmitt (red.): *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich: 1680-1820*, bd. 10, München 1986. Begge fokuserer dog næsten udelukkende på Frankrig, der nok spillede en ledende rolle for europæiske politiske offentligheder på denne tid, men netop på grund af denne avantgarderolle må karakteriseres som atypisk. At vælge dansk historie som fokusområde kan dermed ikke alene give resultater af særlig danmarkshistorisk interesse, men kan også betragtes som et casestudie i den internationale udveksling, reception, bearbejdning og brug af politiske begreber, tanker og handlingsformer.

Nevers' skrift, der i sit emnevalg ligger meget tæt på denne artikel, er først blevet tilgængeligt ret sent i mit arbejde og kan derfor kun inddrages sporadisk i det følgende. Hans bog adskiller sig dog væsentligt fra denne artikel mht. både perspektiver, materialevalg og resultater, ikke mindst på grund af bogens kronologisk-fortællende tilgang inden for et meget langt tidsforløb.

Til dansk demokratihistorie findes derudover en række forskningsarbejder, der indgår i baggrunden for denne undersøgelse. Det gælder blandt andet udforskning af demokratiet som statsbygnings- og forvaltningshistorie, bl.a. i Tim Knudsen: *Fra enevælde til folkestyre. Dansk demokratihistorie indtil 1973*, København 2006. Tættere på denne artikels fokus er studierne af det 19. århundredes politiske idéhistorie, navnlig Povl Bagge: *Studier over D.G. Monrads statstanker*, København 1936; samme: 'Akademikerne i dansk politik i det 19. århundrede', *Historisk Tidsskrift*, 12.4, 1970, s. 423-74; Hans Vammen: 'Grundlaget for det moderne Danmark? Hovedlinjer i dansk politisk idéhistorie 1750-1850', *Historisk Tidsskrift*, 84, 1984, s. 23-36; Claus Friisberg: *Ideen om et frit Danmark*, Varde 2003; samme: *Demokratiets Triumf. Den første junigrundlov*, Varde 1999; Henrik Horstbøll: 'Politisk medborgerskab og Junigrundloven – den almindelige valgrets begrebshistorie', i Kenn Tarbensen m.fl. (red.): *Systemskiftet 1848-49 – retorik og realiteter*, Århus 1999 (*Den jyske historiker*, nr. 83/84), s. 168-80; Niels Clemmensen: 'Fra Junigrundlov til revideret Junigrundlov 1849-1866', i Tarbensen *Systemskiftet*, s. 181-203; foruden en række undersøgelser af enkeltpersoner. Disse har imidlertid oftest fokuseret på de strømninger, der vandt magtfulde institutionelle eller sociale positioner, især de nationalliberale, men også bønderne, hvorimod jeg ved et synkront snit med hovedvægt på presseoffentligheden vil søge at fremdrage et samtidigt landskab af indbyrdes stridende positioner. Litteraturen om 1848-49 er selvsagt righoldig, men har generelt haft karakter af traditionel politisk nationalhistorie, der kun i begrænset omfang har fokuseret på begrebshistoriske brud eller betragtet de danske udviklinger som integreret led i internationale udviklingstendenser. En oversigt over de væsentligste dele af den findes i Niels Finn Christiansen: 'Grundloven, historikerne og det moderne Danmark', i Tarbensen *Systemskiftet*, s. 7-32.

Denne artikel skærper det historisk-kontekstuelle fokus i udforskningen af dette felt ved at undersøge demokratibegrebets brug i en mere specifik sammenhæng, nemlig den danske offentlighed i 1848. Denne afgrænsning til en snæver kontekst af fortættet forandring vil give mulighed for at fremdrage specifikke brud, differentieringer, handlinger og kampe i begrebets historie. Disse skal i det følgende betragtes som aspekter af en eksplosiv udvidelse og differentiering af den politiske offentlighed gennem en mangfoldighed af politiske subjektiveringer og kampe om ideologisk hegemoni inden for den europæiske revolution som en radikalt åben historisk kontekst – åben i betydningen 'foranderlig gennem menneskelig handling', men også i rumlig forstand, idet danske udviklinger i det følgende skal betragtes som led i udvekslinger af tanker, begreber og handlingsformer på tværs af landegrænser.⁶

På baggrund af skitser over hovedtræk af demokratibegrebets udvikling i den forudgående periode og de mest markante tidlige udviklinger af et positivt ladet demokratibegreb i radikale kredse i 1840'erne skal her understreges, hvorledes den europæiske revolutionsbølge i 1848-49 førte til et afgørende gennembrud for demokratibegrebets anerkendelse som positiv term, men også til væsentlige differentieringer i dets indhold og funktioner som led i en rekonfiguration af moderne politik.⁷ Denne differentieringsproces vil senere i artiklen blive fremstillet gennem fire hovedstandpunkter, der alle opstod gennem konfrontation med væsentlige udviklinger i selve revolutionsåret og gennem indbyrdes afgrænsning: 1) det såkaldt 'rene' eller radikale demokrati, der havde den almindelige valgret for alle myndige mænd som hovedkrav; 2) et moderat demokratisk standpunkt, der også ville udvide valgretten

6 'Politisk subjektivering' skal i det følgende betegne den forandrende og protesterende handling, hvorved den legitime sociale og diskursive orden anfægtes af en del af denne orden, som endnu ikke har vundet anerkendelse i den – som når arbejdere, kvinder eller immigranter anfægter deres eksklusion fra skaren af politisk bemyndigede, eller når nye liberale, konservative eller radikale ideologiske positioner opstår som handlingsgrundlag i den fremvoksende moderne politik. Derigennem hævder der sig nye handlende og talende subjekter, som bidrager til den hidtidige hegemoniske ordens omformning eller omstyrtelse. Denne forståelse er især inspireret af Jacques Rancière: *Disagreement: Politics and Philosophy*, Minneapolis 1999, s. 21-42. Jf. også Nygaard *Guldalderens*, s. 40-44 og passim.

7 Dette står i diametral modsætning til Jeppe Nevers' for mig at se noget svagt underbyggede konklusion, »at demokratibegrebet endnu mod slutningen af 1840'erne var en sjælden gæst i den politiske debat«, og hans tilsvarende advarsel mod at tro, »at demokratibegrebet ved udgangen af 1840'erne var blevet et uomgængeligt grundbegreb i dansk politik«. [Nevers *Fra skældsord*, s. 107, 114, jf. 119.] Nevers synes dog selv at antyde en anden analyseretning, idet han flygtigt nævner »en kamp om demokratibegrebets rette bestemmelse« i 1848 og medgiver, »at diskussionerne i 1848 åbnede for en ny sprogbrug«. [Nevers *Fra skældsord*, s. 110f, 114.]

drastisk, men på forskellig vis dæmme op for almuens indflydelse; 3) nye former for aristokratisk demokratikritik; 4) kritikker af 'demokratiet' som partistandpunkter ud fra erklæret demokratiske sympatier.

Ændringerne i demokratibegrebets hyppighed og betydningsindhold i 1848 skal i det følgende betragtes som forbundne med nye politiske handlings- og magtrelationer. Som man kan ane af Guizots bemærkning, fremtrådte demokratibegrebet som kernebegreb i en politisk diskurs, der var determinerende og magtfuld i sig selv – over, bagved eller forud for den enkelte taler. Den demokratiske diskurs blev noget, man var *nødt* til at tilpasse sig for at opnå politisk legitimitet. Men denne determination må samtidig ses som en åbning af nye diskursive handlingsfelter og muligheder: Begrebet blev et væsentligt retorisk redskab til at opnå opbakning til vidt forskellige politiske projekter og fremtidsudsigter.

Dette diskursivt-politiske magt- og handlingsfelt vil her selv blive anskuet i tilknytning til sociale kampe. De revolutionære udviklinger i 1848 indebar pludselige angreb på det besiddende og dannede borgerskabs privilegerede for ikke at sige monopoliserede rådighed over den moderne offentlighed – ikke kun i kraft af den danske almues faktiske handlinger, men også gennem den radikale foranderlighed og latente oprørskhed, som til stadighed blev bekræftet på europæisk plan. Den markante udvidelse af den politiske offentlighed, der opstod af disse kampe, dannede grundlag for såvel direkte udøvelse af social massemagt som en række politiske projekter, der kæmpede indbyrdes om magten til at tale hegemonisk på 'folkets' vegne og i 'demokratiets' navn – og om, hvilke sociale grupper politikken måtte henvende sig til.⁸

Før 1848: Demokrati som styreform, princip og samfundstype

Lad os først opridse hovedtræk i demokratibegrebets udvikling før 1848. I århundreder havde 'demokrati' været et lærd statsteoretisk begreb, fortrinsvis anvendt om antikken og især det gamle Athen. I 1700-tallets anden halvdel var begrebet imidlertid begyndt at indgå i samtidspolitiske kampe og i de nye opfattelser af historien som en verdslig, fremadskridende forandringsproces. I de danske debatter om landboreformerne fremhævede flere reform fortalere det agtværdige

8 Jf. bestemmelsen af hegemoni som et forhold, hvori »a certain particularity assumes the representation of a universality entirely incommensurable with it«. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London 2001 [1985], s. xiii.

ved de 'demokratiske' forhold, der ifølge dem havde kendetegnet også den nordiske og danske oldtid. De tilføjede dog – i pagt med både stats-teoretiske traditioner og hensynet til enevælden – at sådanne demokrater forudsatte så høje grader af borgerdyd, dvs. politisk engagement og selvpofrelse fra indbyggernes side, at de ikke lod sig realisere i nyere tiders større statssammenhænge.⁹ Her duede kun monarkiet.

Disse debatter var stadig begrænset til små lærde cirkler. Med den franske revolution i slutningen af århundredet blev demokratibegrebet imidlertid udbredt til bredere politiske polemikker.¹⁰ Navnlig revolutionens kritikere betegnede dens støtter som 'demokrater' – idet de associerede demokrati med pøbelvælde, anarki, opløsning, jakobinisme, ørkesløshed, demagogi, despotisme, vildskab, morderisk tilbøjelighed og angreb på såvel kongemagten som religion og ægteskab.¹¹ Der blev også hurtigt fundet analogier i danske forhold. Utilfredse jyske godsejere forbandt allerede i begyndelsen af 1791 aktuelle danske bondeuroligheder med både de seneste landboreformer og den franske udvikling og kaldte – med foragt – landboreformernes fortalere for 'demokrater'.¹² Praktisk talt ingen i den danske offentlighed ville dog selv åbent erklære sig som demokrat – end ikke Malthe Conrad Bruun og de radikale kredse, der ellers flirtede med erklærede demokrater som Robespierre og Thomas Paine.¹³ 'Demokrat' forblev her, som G.H.

9 Jf. f.eks. J.S. Sneedorff: *Om den borgerlige Regiering*, København 1757, s. 162f, 216; Tyge Rothe: *Nordens Statsforfatning: før Lehnstiden, og da Odelskab med Folkefrihed – I Lehnstiden og da Birkerettighed, Hoverie, Livegenskab med Aristokratie*, København 1781-82.

10 Jf. Meier 'Demokratie', s. 847-61; Palmer 'Notes', s. 203f; Michael Levin: *The Spectre of Democracy: The Rise of Modern Democracy as seen by its Critics*, Houndmills 1992, s. 39.

11 Dette blev satiriseret i Malthe Conrad Bruun: *Aristokraternes Catechismus*, København 1796, der affødte en livlig polemik, herunder det farverigt antidemokratiske anonyme modstykke *Demokraternes Catechismus*, København 1796. Tilbagevendende angreb på demokratiet kom også til udtryk i f.eks. *Politisches Journal*, der udkom i Kiel og synes at have fungeret som et aristokratenligt modstykke til lærde borgerlige, fremskridtsvenlige debattidsskrifter som det københavnske *Minerva*.

12 Claus Bjørn: 'Den jyske proprietærfejde', *Historie. Jyske Samlinger*, bd. 13, 1979, s. 1-70; Edvard Holm: *Kampen om Landboreformerne*, København 1888, s. 222.

13 Malthe Conrad Bruuns utopiske fortælling *Jerusalems Skomagere Rejse til Maanen*, København 1796, havde ganske vist udnævnt sin tydeligt fransk-inspirerede »demokratiske Republik« til »den eeneste Regjeringsform, hvorunder sand Moralitet eller Dyd kan blomstre« (s. 114), men dette skete sigende nok i fiktionens forholdsvis uforpligtende form. Hans kritik af »den alt for store Uliighed« blandt menneskene og hans udnævnelse af den »menige Mand«, »den *lavere* Middelstand«, til »Landets Styrke, Folkets Kiærne« i bladet *Vækkeren* fra 1794, midt under den københavnske tømmerstrejke, rummede også tydelige ekkoer af franske begivenheder. Men hverken her eller i hans tidsskrift *Samleren* fra 1794 og frem blev disse tanker systematisk forbundet med demokratibegrebet. Både Thomas Paines og Robespierres positive omskrivninger af demokratibegrebet var ellers hurtigt blevet publiceret i dansk oversættelse: Thomas Paine: 'Om de gamle og nye Regieringssystemer', *Politisk og Physisk Magazin*, bd. 2, juli 1793, s. 24-47; Robespierre: 'Tale

Olsen bemærkede i en polemik med sin rival til stillingen som notar, P.A. Heiberg, et »Skieldsord« uden præcis betydning.¹⁴

'Demokratiets' associering med den franske revolutions sans-culottes, montagnarder og rædselspolitik indebar, at afstandtagen til denne styreform – i det mindste i sine rendyrkede former – blev en forudsætning for at indgå som legitim part i den politiske debat op til 1848. Den mest entydige demokratikritik kom selvsagt til udtryk hos enevældens forsvarere. N.F.S. Grundtvig karakteriserede i 1831 den netop overståede julirevolution i Paris som en hævde af 'demokratiet', der byggede på »Mængdens Selv-Klogskab, Selv-Raadighed og Egen-Nytte«. Han så demokratiet som en permanent oprørstilstand, der måtte føre til samfundets opløsning.¹⁵ I alle større samfund var »den demokratiske Forfatning Samfundets sidste Olie, hvorpaa Opløsningen umiddelbart følger«. ¹⁶

I meget af den senere historieskrivning er den liberale bevægelse i 1830'erne og 1840'erne blevet betragtet som den væsentligste forkæmper for demokratiet.¹⁷ De liberales hovedkrav var da også en udvidelse af 'folkets' politiske repræsentation og dets medbestemmelse. Men dette var for dem ikke ensbetydende med 'demokrati'. I forlængelse af 1700-tallets 'oplyste' diskurs kunne de ganske vist støtte demokrati og folkesuveræniteten som *elementer* i den rette statsforfatning, men kun i sammenhæng med elementer af aristokrati og monarki.¹⁸ Når Orla Lehmann i 1830'erne en sjælden gang hævdede at støtte 'demokratiets' fremdrift, tilføjede han straks, at demokratiet måtte holdes inden for »sine rette Grændser«, som var markeret af dets nødvendige

over den politiske Morals Grundsætninger som bør veilede National Konventen i Republikens indvortes Bestyrelse' *Politisk og Physisk Magazin* bd. 3, maj 1794, s. 542-74.

14 G.H. Olsen: *Duplik eller fornødent Giensvar paa Hr. Translateur Heibergs Replik, Tu si tacuisses &c*, København 1798 s. 56f.

15 N.F.S. Grundtvig: *Politiske Betragtninger med Blik paa Danmark og Holsteen*, København 1831, s. 26. Jf. tilsvarende i samme: 'Verdens-Krønike' (1812) og 'Skal den lutherske Reformation virkelig fortsættes?' (1830), i *Udvalgte Skrifter*, København 1904-09, hhv. bd. 2, s. 335, og bd. 5, s. 280.

16 Grundtvig *Politiske*, s. 21.

17 Jf. f.eks. Friisberg *Ideen*, s. 296-346, der ikke lægger skjul på de danske liberales forbehold over for f.eks. den almindelige valgret, men alligevel tager for givet, at de danske liberale allerede i 1830'erne var demokrater, og især diskuterer, *hvilken* slags demokrater de var. Her bruges kategorierne 'konstitutionelt monarki' og 'demokrati' i flæng, hvilket for mig at se tilslører helt afgørende begrebslige og politiske brud i 1848.

18 Sondringen mellem 'demokrati' og 'demokratisk princip' blev sat på liberal formel i den indflydelsesrige Carl von Rotteck: 'Demokratisches Princip', i Carl v. Rotteck & Carl Welcker: *Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften, in Verbindung mit vielen der angesehensten Publicisten Deutschlands*, bd. 4, Altona 1837, s. 253-55.

modsatning: »Aandens Aristokratie«. ¹⁹ De liberales mål var et konstitutionelt monarki, som styrkede folkets *kerne* – altså det dannede og besiddende borgerskab, de liberales egen samfundsklasse – der i kraft af sin dannelse var i stand til at hæve sig op over både individuelle og kollektive særinteresser og gøre sig til det organiske udtryk for folkets interesser som helhed. ²⁰

Også hos de liberale blev demokrati som styreform forbundet med revolution og samfundsopløsning. ²¹ Så når den liberale pionér C.N. David i 1830 i modsætning til Grundtvig ville fremhæve julirevolutionens positive resultater, lagde han vægt på dens mådehold og overensstemmelse med loven og 'det monarkiske princip'. Samtidig advarede han mod de 'demokratiske' og 'republikanske' trusler mod dette mådehold – fordi demokratiet for ham indebar et pøbelvælde uden anerkendelse af statens nødvendighed. ²² Afvisningen af 'demokratiet' lod sig dog forene med rosende bemærkninger om et »demokratisk Princip« som *element* i og med den nye franske forfatnings udtrykkelige anerkendelse af folkets politiske rettigheder. ²³ Tilsvarende støttede David 'folkesuveræniteten', men som 'idealt' princip i det monarki, der plejede folkets interesser – ikke i dens 'reale', dvs. oprørske eller republikanske, former. ²⁴

Den liberale anerkendelse af det demokratiske princip eller element blev dog i løbet af 1840'erne i stigende grad udviklet i nye, mere

19 Orla Lehmann: 'Norges Dæmring, et polemisk Digt af Johan S. Welhaven', *Dansk Literatur-Tidende*, nr. 20, 1835, s. 323. Lehmann skal i 1842 have betegnet »Aandens Aristokrati« som »Demokratiets ædlest Blomst«, et led i »det rette Demokrati« i modsætning til »den plebejiske Livsopfattelse, som er Demokratiets Skyggeside og værste Fjende«. [Lehmann: 'Mit Forsvar for Højesteret' (1842) Carl Ploug (red.): *Orla Lehmanns efterladte Skrifter, Fjerde Del*, København 1873, s. 146, der ligger til grund for blandt andet Friisberg *Ideen*, s. 316.] Dette er citeret fra den senere genudgivelse, kraftigt revideret efter 1848. I den oprindelige udgaves tilsvarende passager bruges begrebet ikke. [Lehmann: *Forsvarstale holdt for Højesteret i den mod ham anlagte Generalfiscal-Action, Onsdagen d. 19de Jan. 1842*, København 1842, s. 84-86.]

20 Blandt en del gode, nyere undersøgelser af periodens europæiske politiske liberalisme må fremhæves Jörn Leonhard: *Liberalismus. Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters*, München 2001; James Sheehan: *German Liberalism in the Nineteenth Century*, Chicago 1978. Beslægtede danske tanker og begreber undersøges i Povl Bagge: *Studier over D.G. Monrads Statstanker*, København 1936; Friisberg *Ideen*; Bertel Nygaard: 'D.G. Monrads liberale manifest fra 1839', *K&K*, nr. 107, 2009, s. 92-116.

21 Jf. f.eks. associeringen af demokrati med revolution i 'Tilbageblik paa Europa i Aaret 1834', *Fædrelandet* 4/1-1835.

22 [C.N. David:] 'Breve til en Politicus paa Landet', *Kjøbenhavns flyvende Post* 1830, nr. 100.

23 David 'Breve', nr. 101.

24 C.N. David: 'Absolutisme og Folkesuveræniteten' (Anmeldelse af C.F. von Schmidt-Phiseldeck: *Europa und America oder die künftigen Verhältnisse der civiliserten Welt*), *Maanedsskrift for Litteratur*, bd. 8, 1832, s. 136-157, især 144-47.

positivt ladede *sociale* betydninger, der begyndte at sameksistere med den fortsatte afvisning af demokratiet som styreform. I Frankrig var moderat liberale kræfter fra omkring 1820 begyndt at bekende sig til 'demokratiet' som en positiv arv fra revolutionen – i modsætning til 'republikken', der var et slagord for venstrefløjten.²⁵ Navnlig Alexis de Tocqueville talte om demokratiet som en samfundstilstand, der var karakteriseret ved middelstandens og det borgerlige samfunds fremvækst på bekostning af ulighederne i social status.²⁶ I disse sammenhænge blev demokratiet altså betragtet som samfundsform, snarere end som en politisk styreform.

Disse nyudviklinger blev introduceret i den danske liberale tradition i første halvdel af 1840'erne, især af Hother Hage, der var jurist af uddannelse, men op gennem 1840'erne fungerede både som sekretær for Orla Lehmann og som liberal skribent og redaktør i egen ret. Fra 1843 og frem gjorde han meget for at formidle Tocquevilles tanker for et dansk publikum, dels ved oversættelser, dels ved egne udlægninger af franskmandens teorier og begreber.²⁷ Hage understregede, at man måtte skelne mellem to kampe i staternes historiske udvikling. Den ene var kampen mellem despoti og frihed. Den anden var kampen mellem aristokrati, dvs. social ulighed, og demokrati, dvs. social lighed – ikke forstået som økonomisk udjævning, men som en retslig ligestilling af menneskene som borgere i det moderne samfund. Det prisværdige i demokratiets moderne fremdrift var hermed praktisk talt ensbetydende med det at styrke »Middelstanden saavel i politisk som i materiel Henseende«. ²⁸ Her sås altså en videreudvikling af den almindeligt liberale udpegning af borgerskabet som 'folkets kerne'.

Hage forbandt dette med en særlig tolkning af, hvorledes de moderne »demokratiske Ideer, Sæder og Skikke« var vokset frem i dansk historie på bekostning af aristokratiet.²⁹ Enevældens indførelse i 1660 havde indledt en storstilet demokratisk revolution, hvorigennem borgerne efterhånden kom til at stå lige over for staten. Demokratiet som samfundsform var således allerede solidt forankret i det moderne

25 Rosanvallon *La démocratie*, s. 117-26.

26 Alexis de Tocqueville: *De la démocratie en Amérique*, 2 bd., Paris 1951 [1835-40].

27 Hother Hage: 'Demokratiet i Amerika, efter Alexis Tocqueville af Hother Hage', i D.G. Monrad (red.): *Gjengangeren, indeholdende Bidrag til den nyeste Tids Historie*, København 1844, 1844, s. 141-49; [Hother Hage:] 'Aristokrati og Demokrati', *Fædrelandet* 25/3 og 27/3-1843. Det er bemærkelsesværdigt, at denne danske Tocqueville-reception stort set er blevet overset i senere forskning, selv om den havde tæt berøring med to så markante og velkendte skikkelser i den liberale opposition som Lehmann og Monrad.

28 Hage 'Demokratiet', s. 145.

29 Hage 'Demokratiet', s. 145, 143.

enevældige Danmark. Fordi enevælden ikke desto mindre opretholdt en hofadel med egoistiske særinteresser, måtte udviklingen imidlertid gå videre. Med de rådgivende stænderforsamlinger var Danmark nået den halve vej, så at sige. Man måtte kæmpe videre ad denne vej for at »et stedse større Antal delagtiggjøres i et høiere og bedre Liv«. ³⁰

I forlængelse af både den almindeligt liberale tradition og Tocquevilles tanker fastholdt Hage samtidig væsentlige forbehold over for demokratiet. Det kunne nemlig true friheden. Oldtidens Athen og den romerske republiks udvikling, den engelske revolution omkring 1650 og navnlig den franske revolutions udvikling i 1790'erne viste, »at Friheden vanskeligere lader sig forsones med Demokratiet end med Aristokratiet«. Demokratiet var overalt forbundet med »store Farer«. Derfor måtte man bestandigt kæmpe for at forene den demokratiske lighed med friheden, ikke kun den politisk-konstitutionelle frihed, men også den økonomiske næringsfrihed. ³¹ Den rette lighed var altså lighed for loven, ikke den politiske eller sociale ligestilling. ³² Hage var således i disse år langt fra 'demokrat' i forfatningspolitikken.

Radikalisme og socialt demokrati i 1840'erne

I 1840'erne begyndte demokratibegrebet at blive anvendt i positiv betydning i det lille radikale miljø. Under den store forfatningsdebat i årene 1839-42 udviklede dagbladet *Kjøbenhavnsposten* et forsvar for »det consequente Demokrati«, først og fremmest forstået som almindelig valgret for myndige mænd, uanset social stilling. ³³ Dette ideal indgik i bladets generelle udvikling under redaktøren J.P. Grüne fra almindelige liberale standpunkter til en politisk radikalisme, der forbandt forfatningskravet med kritikker af den sociale ulighed og den politiske eksklusion af almuen. ³⁴ Den egalitære forfatnings- og samfundspolitik

³⁰ Hage 'Demokratiet', s. 145f; Hage 'Aristokrati I', 25/3. Jf. i øvrigt lignende tanker i 'Forfatnings-Betingelser', *Kjøbenhavnsposten* 23/2-1848, hvor de politiske implikationer dog måtte synes ganske anderledes radikale.

³¹ Hage 'Aristokrati'; Hage 'Demokratiet', s. 147.

³² Hother Hage: *Ministeransvarlighed, Tokammerssystemet og Valgloven. Tvende Foredrag, holdte i Studenterforeningen den 18de Februar og 4de Marts 1848*, København 1848, s. 33, 35-37, 39; foruden hans indlæg i senere indlæg i grundlovsdebatten: *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*, 1848-49, sp. 1837-40.

³³ 'Den reformerede Absolutisme som et Svar paa Constitutionsspørgsmaalet', *Kjøbenhavnsposten* 7/3 og 9/3-1841, her 7/3. 'Et Par Bemærkninger i Anledning af Artiklen om de constitutionelle Bestræbelser i »Dansk Ugeskrift«', *Kjøbenhavnsposten* 9/5 og 12/5-1842, her 12/5. Jf. Søren Juelstorp: 'Den store forfatningsdebat 1841-42', *Historie*, nr. 1, 1995, s. 59-80.

³⁴ Til *Kjøbenhavnspostens* historie: Ole Stender-Petersen: »*Kjøbenhavnsposten*« – organ

dannede samtidig grundlag for *Kjøbenhavnspostens* kritik af den hastigt fremvoksende politiske nationalisme, der ifølge dette blad var med til at legitimere det liberale borgerskabs krav på at repræsentere hele folket – på bekostning af det 'virkelige folk', dvs. almuen, arbejderne.³⁵ Det 'folk', hvis politiske bemyndigelse stod centralt i det erklæret demokratiske standpunkt, blev med andre ord ikke først og fremmest forstået gennem sine horisontale afgrænsninger til andre folk, men gennem de vertikale modsætninger mellem folk og herskende elite.³⁶

Med sin udvikling af dette kompleks af standpunkter, der til sammen betød en subjektivering af et radikalt politisk-ideologisk standpunkt, forbandt dette blad sig med radikale tanker i andre dele af Europa, måske klarest med de tyske radikale, der på samme tid begyndte at betegne sig som et demokratisk parti og var med til for en stund at gøre betegnelsen 'demokrat' ensbetydende med 'radikal'.³⁷ *Kjøbenhavnspostens* mest toneangivende medarbejder ved siden af Grüne, teologen Frederik Beck, lagde sig i forlængelse af den tyske demokrat Arnold Ruges socialt orienterede udlægninger af republikanske idealer om frie borgere i en fri stat. Ligesom Ruge gjorde Beck i midten af 1840'erne gældende, at demokratiet måtte indebære en ophævelse af modsætningerne mellem stat og samfund, mellem statsborgeren og samfundsborgeren.³⁸ Kampen for »Demokratiet« og »Udvidelse af Valgloven« blev

for »det extreme Demokrati«, Odense 1978; Kaare Ulrich Jessen: *En redegørelse for »Kjøbenhavnspostens« ideologiske holdning fra 1827-1859 med særligt henblik på bladets vurdering af den hjemlige liberalisme i årene 1839-1849* (upubliceret speciale, Aarhus Universitet 1976). Jf. også Bertel Nygaard: '»De phantastiske forskruede Forestillinger«. Introduktioner til socialisme og kommunisme i Danmark før 1848', *Historisk Tidsskrift*, 109:2, 2009, s. 336-68.

35 Jf. f.eks. Frederik Beck: 'Nationaliteten contra Forfatningsrescriptet' *Kjøbenhavnsposten* 28/2, 29/2, 1/3-1848; 'Nationen og Individierne', *Kjøbenhavnsposten* 29/3-1847; 'En ny Nuance i Partianskuelserne', *Kjøbenhavnsposten* 1/5-1847.

36 Dette historiske forhold er stærkt i strid med den udbredte tendens til simpelthen at sidestille (eller ligefrem sammenblande) det 19. århundredes nationalisme med demokratisering – mest eklatant i Claus Friisbergs dristige, men yderst diskutabile sammenfatning: »Demokrati uden nationalisme er lige så meget en absurditet som nationalisme uden demokrati.« [Friisberg *Ideen*, s. 221.]

37 Jf. Jörn Leonhard: *Liberalismus. Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters*, München 2001, s. 374, 383, 419, 430-32, 447-52, 459, 502, 565; Peter Wende: *Radikalismus im Vormärz. Untersuchungen zur politischen Theorie der frühen deutschen Demokratie*, Wiesbaden 1975.

38 'Om Socialreform', *Kjøbenhavnsposten* 5/6-1845; 'Om Finantsmændenes politiske Magt', *Kjøbenhavnsposten* 19/2, 20/2, 23/2-1847; 'Politik eller Økonomi?', *Kjøbenhavnsposten* 7/4-1847; 'En filosofisk protest imod Grundlovsudkastet', *Kjøbenhavnsposten* 23/12-1848. Jf. Arnold Ruge: 'Vorwort zum Jahrgang 1841 der Hallischen Jahrbücher' (1841), i Heinz & Ingrid Pepperle (red.): *Die Hegelsche Linke. Dokumente zu Philosophie und Politik im Deutschen Vormärz*, Leipzig 1985, s. 204; samme: *Zwei Jahre in Paris. Studien und Erinnerungen. Zweiter Theil*, Leipzig 1846, s. 95; Stephan Walter: *Demokratisches Denken zwischen Hegel und Marx. Die politische Philosophie Arnold Ruges. Eine Studie zur Geschichte*

her i stigende grad forsvaret som det politiske udtryk for grundlæggende »sociale Reformer«. ³⁹ Disse sociale reformer skulle tilvejebringe et mere solidarisk samfund, hvori 'arbejdet' blev anerkendt på lige fod med 'kapitalen' eller 'pengemagten', hvilket navnlig indebar en sikring af de mindre, selvstændige producenter mod konsekvenserne af den frie konkurrence og de store kapitalkoncentrationer. ⁴⁰

I forbindelse med sin sociale betoning af demokratibegrebet udviklede *Kjøbenhavnsposten* også en opfattelse af demokratiet som en proces, der måtte tage udgangspunkt i 'folkets' egen handling. Imod de moderat liberale forhåbninger om, at kongen ville *give* en konstitution, insisterede *Kjøbenhavnsposten* på, at forfatningen måtte indføres »ad den demokratiske og ikke ad den royalistiske Vei«. ⁴¹ Friheden skulle opnås »i Folket og ved Folket selv«. ⁴² 'Folket' blev altså fremhævet som det centrale historieskabende subjekt, og dets hovedvægt blev udpeget i almuen – især byernes 'arbejdere' – ikke i det borgerskab, som ifølge de liberale måtte tale på folkets vegne.

Hermed var demokratibegrebet blevet til et åbenlyst partistandpunkt, et slagord i centrum for politisk aktivitet, forbundet med et ønske om en gennemgribende samfundsforandring i retning af social lighed og social handlekraft til samfundets lavere klasser. I dette projekt lå et utopisk fremtidsperspektiv, ikke som forestillinger om et socialistisk samfund hinsides det eksisterende borgerlige samfund, men snarere som en egalitær generalisering af dette samfunds bærende enhed: Et solidarisk fællesskab af selvstændige vareproducenter, der hver især gennem deres rolle som selvstændige repræsentanter for deres egen husholdning ville kunne udvikle en politisk fornuft med sans for det heles vel – og dermed gennem angrebet på kapitalen og klasseherredømmet kæmpe for en udvidelse af offentligheden til at omfatte hele 'folket'. ⁴³ De egenskaber, man lagde vægt på som forudsætninger for politisk bemyndigelse – især individets evner til social selvstændighed

der Demokratie in Deutschland, Düsseldorf 1995, s. 211-24; Douglas Moggach: 'Republican Rigorism and Emancipation in Bruno Bauer', i samme (red.): *The New Hegelians: Politics and Philosophy in the Hegelian School*, Cambridge 2006, s. 116-19; Warren Breckman: *Marx, The Young Hegelians, and the Origins of Radical Social Theory: Dethroning the Self*, Cambridge 1999, s. 221-57.

³⁹ 'Om Politikens fremtidige Opgave, navnlig i Danmark', *Kjøbenhavnsposten* 17/6-1845.

⁴⁰ Jf. hertil især 'Om den nærmeste Fremtid i nationaløkonomisk Henseende', *Kjøbenhavnsposten* 29/6-1847 og ff.

⁴¹ 'Hvorom handler Spørgsmaalet?', *Kjøbenhavnsposten* 1/4-1843.

⁴² 'Vor Justemilieuhed', *Kjøbenhavnsposten* 4/9-1843.

⁴³ Jf. Jürgen Habermas: *Borgerlig offentlighed*, København 2009 [1962].

og fornuftsbaseeret ræsonnement – blev ud fra tidens sociale strukturer og kønsopfattelser systematisk tillagt mænd, ikke kvinder.⁴⁴ De radikale kræfter på denne tid kunne nok tale for både almindelig valgret og kvindens emancipation, men praktisk talt ingen i den danske debat overvejede alvorligt at kombinere de to slagord.⁴⁵ Alt imens den radikale fremtidsvision pegede langt ud over de almindeligt liberale reformperspektiver, var der således også tydelige grænser for dens radikalitet. Den radikale politiske subjektivering med 'demokrati' som positivt ladet kernebegreb opstod ikke ud af intet, men på grundlag af bærende elementer og indre modsætninger mellem inklusion og eksklusion i den allerede eksisterende diskursive og sociale orden.⁴⁶

Forfatningsreskript og europæisk revolution

Demokratibegrebets gennembrud i 1848 var en international proces, der tog fart med den franske februarrevolution. I Danmark var processen ganske vist præget af begivenhederne en måneds tid før, da Christian 8. døde og forfatningsreskriptet af 28. januar 1848 blev udsendt. Disse begivenheder betød dog ikke i sig selv nogen omvæltning i den danske offentligheds demokratiopfattelse. Reskriptet opstillede en så moderat overgang til konstitutionelt monarki som muligt ved kundgørelsen af en fælles ständerforsamling for kongeriget og hertugdømmerne med en – forsætligt upræcist formuleret – »besluttende Medvirkning ved Forandring i Skatterne og ved Finansbestyrelsen, saavel som ved Udgivelsen af Love«.⁴⁷

Den væsentligste liberale kommentar i denne tidlige fase var udarbejdet af to veteraner i den offentlige debat, hvis udbredte agtelse ikke mindst var betinget af deres holdningers udpræget moderate karakter, teologen H.N. Clausen og botanikeren J.F. Schouw, begge professorer

44 Joan B. Landes: *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*, Ithaca 1988.

45 Frederik Beck betragtede f.eks. kvinders politiske bemyndigelse som helt udelukket i 'For den almindelige Valgret', *Kjøbenhavnsposten* 29/12-1848. Kun Frederik Dreier synes i begyndelsen af 1850'erne antydningvis at have forbundet sin fordring om kvindernes inddragelse i det offentlige liv med et krav om valgret til »ethvert Medlem af Samfundet, som har naaet en vis Alder« – Dreier: *Samlede skrifter*, København 2003, bd. 4, s. 173. Jf. også den flygtige omtale af spørgsmålet om kvindelig valgret i P. Vedel til H.E. Schack 2/5-1848, i Povl Bagge m.fl. (red.): *Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne. IV. 1848-1849*, København 1958, s. 205.

46 Jf. Rancière *Disagreement*, s. 36.

47 Reskriptet er optrykt i Niels Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. 1, København 1892, s. 112f. Ud over dette værk er dele af den danske forfatningsdiskussion i 1848-49 behandlet i Friisberg *Demokratiets Triumf*; Christensen *En analyse*.

i deres fag ved Københavns Universitet. Deres fyldige pjece *Ved Thronskiftet*, lå i forlængelse af den liberale skelnen mellem slet demokrati som ren styreform og en god indarbejdelse af det demokratiske princip som ét element blandt flere i styreformen. I det etkammersystem, som Schouw anbefalede, skulle »det aristokratiske og demokratiske Element« samles, men på grundlag af den eksisterende valglov, blot med en stærkere repræsentation af 'intelligensen'.⁴⁸ At give de udannede som f.eks. husmændene valgret ville ifølge ham være til skade for friheden, da disse var uselvstændige og derfor ville blive »et Bytte for Aristokratiet«. ⁴⁹ Kun hos Schouws og Clausens konservative modstandere blev deres skrift karakteriseret som et indlæg for »Demokratiet«, der ville føre til »farlige og uretfærdige Omvæltninger«, »lidenskabelig Bevægelse« og partityranni.⁵⁰

I kredsen omkring dagbladet *Fædrelandet* og Trykkefrihedsselskabets blad *Dansk Folkeblad*, der blev redigeret af Hother Hage, byggede man derimod på det Tocqueville-inspirerede demokratibegreb, som Hage havde forsvaret siden 1843. Hage kunne derfor allerede i løbet af februar tale mod en »aristokratisk« forfatning og for en »demokratisk«, forstået som én, hvor 'lighedsprincippet' gjorde sig gældende i videst mulige omfang.⁵¹ Ligeledes i forlængelse af disse tanker understregede han dog også, at demokratiet ikke måtte gå for vidt. Valgbarheden skulle ganske vist gøres uindskrænket for myndige mænd, og valgretten udvides betragteligt, men frem for almindelig valgret skulle man bevare en lav censusbestemmelse og kombinere det bredt valgte kammer med et øvre kammer som modvægt.⁵²

Demokratiet blev således fortsat afvist som styreform, alt imens det blev fordret anerkendt som element inden for en sammensat styreform. Kun *Kjøbenhavnsposten* kunne allerede i januar '48, i forlængelse af sin

48 H.N. Clausen & J.F. Schouw: *Ved Thronskiftet*, København 1848, s. 47, 43, 49f. Baggrunden for Schouws indlæg skildres i Hans Vammen: *J.F. Schouw som politiker* (upubliceret prisopgave, Københavns Universitet 1966), s. 129ff.

49 Clausen & Schouw *Thronskiftet*, s. 53f.

50 H. Christensen: *Bidrag til Oplysning om Begrebet af et første Kammer, og om Hensigtsmæssigheden af et Tokammersystems Anvendelse i den danske Stats Repræsentativforfatning*, København 1848, s. 3, 11, 12, 16; Christian Molbech: *Kong Christian den Ottende, domfældt af Dr. og Professor theologiae H. N. Clausen. Nogle Ord om Skriftet: »Ved Thronskiftet 1848«*, København 1848, s. 44.

51 Hother Hage: *Ministeransvarlighed, Tokammersystemet og Valgloven. Tvende Foredrag, holdte i Studenterforeningen den 18de Februar og 4de Marts 1848*, København 1848, s. 33. Jf. også hans tocquevilleske bestemmelse af demokrati som »Lighedsprincippet« i 'Nord og Syd', *Dansk Folkeblad* 7/1-1848.

52 Hage *Ministeransvarlighed*, s. 39, 35-37. Jf. tilsvarende i Hages indlæg i grundlovsdebatten: *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*, 1848-49, sp. 1837-40.

erklæret demokratiske linje op gennem 1840'erne, tale for en »*Menneskerettighedernes Repræsentation*«, »en *virkelig* fri Forfatning (...), der ikke udelukker den store arbejdende Folkemasse fra lige politiske Rettigheder med de formuende Classer« – det ville sige: »Demokratiet«. ⁵³ Selv i dette radikale blad var der dog endnu i årets første måneder en sigende mangel på entusiasme over den påbegyndte reformproces.

Først med nyheden om revolutionen i Paris i slutningen af februar begyndte en hastig omvæltning i demokratibegrebets brug, betydninger og rolle i den danske politiske offentlighed som helhed. Denne udvikling accelererede hen over foråret og sommeren i takt med dels genspejlinger af revolutionernes radikaliseringsprocesser rundt om i Europa, dels indenlandske udviklinger, hvis umiddelbare betydning i vidt omfang udsprang af den internationale revolutionære kontekst. Frankrig og dets hovedstad fastholdt heri en særligt central betydning. Ikke mindst det store parisiske arbejderoprør i junidagene bidrog til at sætte spørgsmålet om de lavere sociale klasser på dagsordenen, også selv om denne opstand mod et folkevalgt styre umiddelbart blev fordømt som socialistisk galskab – ikke kun i konservative og liberale kredse, men selv i *Kjøbenhavnsposten*, der frygtede, at den »vankundige Masse« ved sin dårskab skulle kunne ødelægge de storstilede initiativer for en reform i arbejderens forhold. ⁵⁴ Disse begivenheder skærpede frygten i den dannede offentlighed for både bøndernes bevægelser og den urbane, radikale bevægelse, som var centreret omkring stormøderne i Hippodrom-bygningen. I debatterne op til valget til den grundlovgivende rigsforsamling i 1848 fik især den urbane radikalisme tilkendt en rolle, der langt oversteg dens sociale og parlamentariske vægt. ⁵⁵

Samtidig pegede sådanne begivenheder for både liberale og radikale kræfter dog på behovet for at indlemme almuen i den politiske offentlighed for at forebygge sådanne oprør. Allerede i slutningen af august 1848, da *Fædrelandet* kun lige var begyndt at forholde sig til sociale spørgsmål, erklærede det »*Emancipationen af den fjerde Stand*« – dvs. af de besiddelsesløse, arbejderne – som én af de to store ideer i tiden, ved siden af nationalitetsspørgsmålet. ⁵⁶ De liberale forbandt således frygten

53 'En fri Forfatning. II', *Kjøbenhavnsposten* 28/1-1848.

54 *Kjøbenhavnsposten* 5/7-1848 og generelt 29/6-1848ff. Jf. også den bemærkelsesværdige hyldest til den særdeles hårdhændede militære nedkæmpelse af opstanden: *Fædrelandet* 6/7-1848 og 29/8-1848; 'Om Betydningen af den sidste Pariser-Opstand', *Flyveposten* 12/7-1848.

55 Eksempler på dette gives i det følgende.

56 'P.F. Lunde: Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar. I', *Fædrelandet* 28/8-1848.

for den tøjlesløse masse og den politiske radikalisme med indrømmelser, der skulle kanalisere disse bevægelser ind i liberale baner.

Gennem denne proces begyndte demokratibegrebet at spille en kvantitativt langt større rolle og at forandre sig kvalitativt. Fra hovedsagelig at have haft negative konnotationer indgik det nu som centralt led i en rekonfigureret politisk diskurs, der både udsprang af og henvendte sig til den revolutionære situations voldsomt udvidede offentlighed og den latente oprørs- og radikaliseringsstrussel. Og idet demokratibegrebet blev accepteret som positivt konnoteret i langt videre kredse, blev dets betydningsindhold udvidet og differentieret.

Demokratibegrebet kom nu til at omfatte en lang række vidt forskellige partistandpunkter, hvoraf mange så sent som i februar eller foråret 1848 havde positioneret sig imod det. *Kjøbenhavnspostens* J.P. Grüne, der i denne sammenhæng kunne betragte sig som marginaliseret demokratisk veteran, konstaterede bittert, at demokratibegrebet var blevet overtaget af folk, der reelt ikke ønskede ligestilling af borgerne, men kun brugte demokratiet som et 'skilt', et skalkeskjul for de herskende sociale klasseinteresser eller frihandels- og Ejderpolitik.⁵⁷

Det rene demokrati

De vel nok mest markante nye demokrater, der trådte frem i foråret 1848, var Hippodrombevægelsen. Den havde sin baggrund i nogle af de tanker, som var blevet udviklet i *Kjøbenhavnsposten* gennem en årrække. Disse blev imidlertid aktualiseret og udbredt gennem bevægelser blandt byernes håndværkere under de voldsomme prisstigninger på basisfødevarer i foråret 1847.⁵⁸ I kølvandet på disse bevægelser blev Haandværkerdannelsesforeningen stiftet samme efterår. Og i marts 1848 stod denne forening bag to stormøder om valgretsudvidelse i Hippodromen i Nørregade (i dag Folketeatret), der markerede sig som københavnske håndværkers vendes demokratiske bevægelse i modsætning til den pænere, liberale borgerskabsforsamling i Casino i Amaliegade. I april nedsatte nogle af de førende skikkelser en fast ledelse i form af den 'permanente valgreformkomité', der både omfattede dannede borgerlige kræfter og nogle af de håndværkere, der under længere ophold i Paris havde stiftet bekendtskab med nyere sociale og

⁵⁷ 'Om Valgpartierne', *Kjøbenhavnsposten* 2/10-1848; jf. 'Demokrater fra igaar og idag', *Kjøbenhavnsposten* 31/8-1848.

⁵⁸ Villads Christensen: *København i Kristian den Ottendes og Frederik den Syvendes Tid 1840-1857*, København 1912. s. 407-17; Jessen *En redegørelse*, s. 112-17.

demokratiske tanker.⁵⁹

Under sommerens debatter op til valget til den grundlovgivende rigsforsamling i oktober lagde denne komité vægt på at være »de rene Demokrater«. En af dets talsmænd, Hans Egede Schack (den senere forfatter til *Phantasterne*) insisterede på, at »Folket, ligesom et Menneske, naar det indtræder i Myndigheds-Alderen, ikke maa overlade sine Grund-Rettigheder og sin Udvikling til Andre end sig selv«. ⁶⁰ Derfor måtte det være 'folket selv', der fastsatte grundbetingelserne for sin konstitution – ikke et bestemt 'parti', dvs. især ikke martsministeriets folk.

Denne kreds vakte betydelig opmærksomhed. Den fik i vidt omfang valgkampen til at tage form af en vellykket kampagne fra alle respektable kredse med det formål at holde sådanne ekstreme demokrater borte fra den politiske magt.⁶¹ I disse debatter slog modstanderne ofte på de sociale implikationer af bevægelsens demokratiforståelse, der gjorde det muligt at forbinde bevægelsen med kommunisme.⁶² Heri lå en kraftig overdrivelse, hvilket hippodrombevægelsens talsmænd ihærdigt påpegede.⁶³ Flere af bevægelsens talsmænd, f.eks. Schack, var udtrykkelige tilhængere af øget næringsfrihed og frihandel. Men bevægelsen omfattede også en række frihandelskritiske stemmer, for

59 Jf. Neergaard *Junigrundloven* bd. 1, s. 124f, 299-303; Niels Arent: *Hippodrombevægelsen. En analyse af det demokratiske småborgerskabs politik omkring forfatningskampen i København januar-oktober 1848* (manuskript på grundlag af speciale, ABA); Michael Wolfe: *De københavnske arbejderforeningers holdning til socialismen* (upubliceret speciale, Københavns Universitet 1971), s. 75-86.

60 Hans Egede Schack: *Om Valgreform-Selskabets Virksomhed og Angrebene paa samme*, København 1848, s. 7. Schack bemærkede sammesteds, at »de rene Demokrater« var noget, bevægelsen blev kaldt, men han synes ikke at have haft noget imod denne betegnelse. Jf. tilsvarende i Frederik Frølund: *Et Par Oplysninger om Hippodromfolkene*, København 1848 (august/september).

61 Neergaard *Junigrundloven* bd. 1, s. 304.

62 Jf. Christian Molbech: 'Bidrag til en historisk-politisk betragtning af de agrariske Grundforhold i staterne, m. m. i den gamle Verden og i middelalderen', *Nyt Historisk Tidsskrift*, 2:3, 1850, s. 68f; Ræder: 'Hvad ville Hippodromisterne?', *Nyt Aftenblad* 9/9-1848 (også i *Den danske Folkeven* 12/9-1848); 'P. F. Lunde: Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar. III', *Fædrelandet* 31/8-1848; Niels Levinsen: *Democratiet og Valgene. Politiske Taler og Fragmenter. No. II*, København 1848, s. 20f; J.B. Scavenius: *Endnu et Par Ord om den paatænkte danske Rigsforfatning*, København 1848, s. 16f; Orla til Marie Lehmann, 17/3-1848, i Povl Bagge, Povl Engelstoft & Johs. Lomholt-Thomsen (red.): *Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne*, København 1945-58, bd. 4, s. 129; Neergaard *Junigrundloven*, bd. 1, s. 293, 301f.

63 Frølund *Et Par Oplysninger*, s. 10; Schack: *Om Valgreform-Selskabets*, s. 28f; P.F. Lunde: *Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar*, København 1848, s. 8, 27, 32; *Nyeste Postefterretninger*, nr. 162 (14/9-1848); Meir Goldschmidt: 'Dagbog', *Nord og Syd*, 3, 1848, s. 104. Jf. også *Nyeste Postefterretninger*, nr. 123 (9/8-1848), 158 (10/9-1848), 177 (27/9-1848); J.R. Dein: *Et Par Ord om Typographernes Kaar*, Nykøbing 1849, s. 30f.

hvem 'demokrati' måtte indebære social udjævning til de selvstændige småproducenters fordel – altså noget, der lignede lignede *Kjøbenhavns-postens* opfattelse.⁶⁴ Fra samme kreds udsprang også P.F. Lundes vidt omdiskuterede forslag om arbejderne organisering mod fattigdom og frihandel, skrevet under indtryk af det store arbejderoprør i Paris i juni. Dette forslag omfattede en tanke om 'repræsentation' af arbejderne, der svarede til tidens nye demokratiske toner.⁶⁵

Af langt større organisatorisk styrke – og potentiel social styrke – var dog Bondevennernes Selskab. Det var blevet stiftet to år før, men oplevede i løbet af 1848 en voldsom vækst, der bragte dets medlemstal op i nærheden af de 10.000, der var et enestående højt medlemstal på denne tid.⁶⁶ Selskabet havde et talerør for sit virke og sine holdninger i bladet *Almuevennen*. Dette blads demokratiske linje var et resultat af en hastig omvendelse, forbundet med forandringer i de politiske omstændigheder, der affødte ændringer i både selskabet selv og betydningen af de sociale grupper, der agerede som talerør for ikke mindst husmændene. Endnu ved årsskiftet 1847-48 havde det i almindelighed ligget på linje med det liberale *Fædrelandet* i både sin samfundsøkonomiske linje og sin forfatningspolitik. Det havde på den tid understreget, at Danmark rummede nok oplysning og almenånd til at udvikle sig fra et absolutistisk styre til et konstitutionelt, men ikke var rede til den tredje regeringsform, republikken, hvor »Folkets Udvalgte ene og alene styre og regjere Staten«.⁶⁷

Denne demokratiskeopsis ændrede sig hurtigt i årets første måneder. I slutningen af januar optog bestyrelsen i Bondevennernes Selskab valgretsudvidelse som programpunkt, og i februar og begyndelsen af marts fremsatte den forskellige modeller for almindelig valgret med visse forbehold i form af blandt andet censusgrænser og indirekte valgformer.⁶⁸ Da martsministeriet blev dannet, trådte Orla Lehmann og A.F. Tscherning ud af selskabets bestyrelse. Dets fremmeste talsmand blev nu juristen Balthazar Christensen, der længe havde talt for en betragtelig valgretsudvidelse.⁶⁹ Sammen med de fremadskridende revolutionære bevægelser, der også kunne synes at ville radikaliserer udviklingen

64 Jf. *Forhandlinger i det offentlige Møde i Hippodromet, Mandagen den 14. August 1848*, København 1848; *Forhandlinger i det offentlige Møde i Hippodromet, Onsdagen den 16. August 1848*, København 1848; *Nyeste Postefterretninger*, nr. 116 (1/8-1848).

65 P.F. Lunde: *Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar*, København 1848, især s. 33, 35.

66 Hans Jørgen Lych Larsen: *Bondevennernes Selskab og dets virke uden for de valgte forsamlinger i perioden 1845-1849* (upubliceret speciale, Aarhus Universitet 1972), s. 36-52.

67 'Aaret 1847', *Almuevennen* 5/1-1848.

68 Lych Larsen *Bondevennernes*, s. 31f.

69 Lych Larsen *Bondevennernes*, s. 71-74.

i Danmark – tilsyneladende bekræftet af en bølge af mindre uroligheder i den sydsjællandske landalmue – betød det en forrykkelse af det politiske tyngdepunkt mod venstre inden for selskabet.⁷⁰ I marts hævdede *Almuevennen*, at hvis den lovgivende rigsforsamling skulle udtrykke »Folkets Ønsker og Villie«, var der behov for »almindelig Valgbarhed og Valgret for hver myndig, uplettet Mand i selvstændig borgerlig Stilling«. ⁷¹ En måned senere, dvs. under det nye martsministerium, præciserede bladet imod blandt andre Schouw, at også husmænd måtte være omfattet af betegnelsen 'selvstændig' og derfor måtte betragtes som fuldgyldige statsborgere med valgret.⁷²

Det måske vigtigste punkt i den indbyrdes differentiering mellem erklærede demokrater i sommeren 1848 blev striden om de kongevalgte deputerede til rigsforsamlingen. Fra slutningen af juli advarede *Almuevennen* mod at stemme på bestemte kandidater, der ved deres udtalte støtte til kongevalg havde vist, at de ville føre befolkningen ind under »et byråkratisk eller aristokratisk Aag, ligesaa trykkende, som det nu afkastede absolutistiske«. ⁷³ Dette nye aristokrati bestod, som det i de følgende måneder hyppigt blev påpeget, af »Aandsaristokratiet og Pengearistokratiet«. ⁷⁴ I denne forbindelse begyndte bladet systematisk at bruge demokratibegrebet som identifikationspunkt. Det karakteriserede sit standpunkt som »ægte demokratisk« og talte for »demokratiske Valg« og om en »demokratisk Forfatning«, der måtte bygge på almindelig valgret for myndige mænd.⁷⁵

Almuevennen bestemte altså demokratiet gennem modsætningen mellem formuens og 'boglærdømmens' aristokrati på den ene side og 'folket' på den anden. Dermed understregede dette bondevenneblad, ligesom nogle af Hippodrombevægelsens talsmænd, demokratibegrebets sociale konnotationer: 'Demokratiet' blev identisk med de lavere klasser af 'folket', forstået i vertikal modsætning til de højere. Bladet kunne således støtte »den demokratiske Deel af Folket« – eller blot: »Folket« – mod »den 'intelligente' og aristokratiske Side«, mod »Universitetspartiet« og mod »Lærdoms-Mænd«. ⁷⁶

70 Jf. Claus Bjørn: *Frygten fra 1848: Bonde- og husmandsuroen på Sjælland i foråret 1848*, København 1985.

71 'Hvorledes bør man ønske den ny Valglov', *Almuevennen* 22/3-1848.

72 'Bør Huusmændene ikke være valgberettiget?', *Almuevennen* 21/4-1848.

73 'De forestaaende Valg til en Rigsforsamling', *Almuevennen* 21/7-1848.

74 'Hvem bør Folket ikke vælge til Rigsforsamlingen?', *Almuevennen* 31/7-1848.

75 'Hvem bør...', *Almuevennen* 31/7 og 7/8. Jf. tilsvarende i f.eks. 'Om Valgene til Rigsdagsforsamlingen', *Almuevennen* 11/8-1848; 'Har det danske Folk nogen Kjærlighed til Friheden?', *Almuevennen* 21/8-1848; 'Hvo bør vælges til Rigsdagsmedlemmer?', *Almuevennen* 28/8-1848; 'Endnu et Tilsvaer i Kongevalgs-Striden', *Almuevennen* 1/9-1848.

76 'Tilbageblik paa Valgkampen', *Almuevennen* 16/10-1848; 'Hvo bør vælges til Rigsdagsmedlemmer?', *Almuevennen*, 28/8-1848.

Denne nye begrebsbrug indebar en tilslutning til 'demokratiet' som partibetegnelsen. Bladet hævdede i august 1848, at ældre skel mellem 'liberale', 'konservative' og 'centrum' kun havde været relevante, så længe det udelukkende drejede sig om at opnå en konstitution. Nu, da konstitutionen var opnået, opstod et nyt partiskel, mellem 'aristokrater' og 'demokrater'. Bladet kritiserede i samme ombæring kredsen omkring *Fædrelandet* – »det liberal-aristokratiske Parti«, som ganske vist talte om folket, men reelt mente »Klasser af Folket«. Dette liberal-aristokratiske parti ville regere i kraft af sin hævdede intelligens og på det grundlag gøre »Alt for Folket, men intet ved Folket« – altså styre landet på folkets *vegne* i stedet for at bygge på folkets egen handling og vilje. *Almuevennen* identificerede sig herimod med det »demokratiske eller *Folkepartiet*« som ville gøre alt *for* og *ved* folket.⁷⁷

'Folket' blev her betonet som almuen – svarende til, hvad *Kjøbenhavnsposten* kaldte 'det virkelige folk' i modsætning til det liberale borgerskabs fordringer på at repræsentere 'folket'. Både på byhåndværkernes venstrefløj og blandt bondevennerne var denne retorik dog selvsagt bundet til kampen om, hvem der skulle *repræsentere* dette folk. Der var ingen visioner om et mere direkte demokrati – den rousseauske kritik af repræsentationen som en knægtelse af almenviljen optrådte sigende nok hovedsagelig som skræmsel i konservative skrifter.⁷⁸ Og selv om begge venstrefløjsbevægelser i 1848 placerede folk uden for de dannedes kredse i ledende organer og på valglistes, kunne man også blandt de 'rene' demokrater ane dannelsens almindelige forrang og dens kriterier for legitim diskurs. Venstrefløjens angreb på de liberales hegemonikrav pegede altså ikke mod en overvindelse af hegemoniske repræsentationer af 'folket' som sådanne, men snarere mod en anden form for hegemonisk repræsentation, der ville udpege andre sociale grupper end det dannede borgerskab som 'folkets kerne' – og dermed også forpligtede sig på i et vist omfang at inddrage bredere dele af befolkningen i de politiske processer i højere grad og hurtigere end de øvrige politiske retninger. Bag den bemærkelsesværdige tilnærmelse mellem hippodromfolk og bondevenner i 1848 lurede desuden modsætninger mellem land- og byområder med deres vidt forskellige historiske baggrunde og fremtidsudsigter.

⁷⁷ 'Forklaring over de forekommende politiske Parti-Navne', *Almuevennen* 14/-8-1848.

⁷⁸ Jf. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Stemmer fra Frankrig og England om Tokammersystemet*, København 1848, s. xiii; Constant Dirckinck-Holmfeld: *Om Folkesuverænetet*, København 1848, s. 24f; P.M. Stilling: *Kritisk Protest mod Udkastet til Danmarks Statsforfatning*, København 1848. Jf. Bertel Nygaard: 'Rousseau and Revolution in the Making of a Modern Political Culture: Denmark 1750-1850', Holger Ross Lauritsen & Mikkel Thorup (red.): *Rousseau and Revolution*, London 2011 (kommende).

Ligesom *Kjøbenhavnsposten* længe havde gjort, insisterede *Almuevennen* med andre ord på, at folket havde sin sociale kerne i almuen – her især landalmuen – og at folket selv måtte blive aktør, historieskabende subjekt, ikke blot genstand for andres velmente gerninger.

Det moderate demokrati

Sådanne yderligtgående demokratiske erklæringer vakte naturligt nok modstand i det liberale miljø omkring *Fædrelandet* – 'universitetspartiet', 'lærdoms mændene'. Også disse kredse bevægede sig dog i februarrevolutionens kølvand hastigt fra at støtte censusbestemmelser til at støtte almindelig valgret for myndige mænd. 1. marts understregede bladet med henvisning til den franske udvikling, at valgloven måtte betragtes som »Hovedhjørnesteinen i enhver Constitution«. Nok skulle man i repræsentationen af »Folket som saadant« først og fremmest sikre repræsentationen af dets »selvstændige og oplyste offentlige Mening«. Man måtte dog også give valgret til dem, der fortrinsvis havde praktiske kundskaber. Derfor foreslog bladet en model efter engelsk forbillede med en lav valgcensus.⁷⁹

Sammen med denne nye anbefaling af en betragteligt udvidet valgret indtraf en ny, positiv brug af ordet 'demokrati' i samme blad. Til trods for J.F. Schouws tilbageholdenhed i spørgsmålet om valgloven, hed det i *Fædrelandet* 1. marts, var hans forfatningsforslag præget af hans »demokratiske Anskuelse og folkelige Sind«.⁸⁰ Fjorten dage senere understregede bladet: »Demokratiet er nu i Danmark det naturligste«, og det forbandt demokratibegrebet med »hele Folkets Gjenindsættelse i dets Selvbestemmelsesret«.⁸¹ Det lille ord 'nu' røbede, at her var tale om en ny taktik, bundet til øjeblikkets politiske konjunkturer. Den fremhævelse af intelligensen og behovet for en lav census, som sås i samme kontekst, lå da også i forlængelse af *Fædrelandets* traditionelle politik.

Da bladet et halvt år senere atter behandlede samme spørgsmål grundigt op til valget til den grundlovgivende rigsforsamling, fungerede 'demokrati' som centralt, hyppigt gentaget begreb. Forårets åbne fremhævelse af behovet for valgcensus var nu erstattet af en demokratisk diskurs, der søgte både at repræsentere og henvende sig til en stærkt udvidet politisk offentlighed. Den almindelige stemmeret, hed det nu, var et vigtigt led i bestræbelsen på »Demokratiets Herredømme i alle

79 'Om en Valgreform', *Fædrelandet* 1/3, 3/3, 4/3-1848.

80 'Om en Valgreform. I', *Fædrelandet* 1/3-1848.

81 *Fædrelandet* 14/3-1848.

Statslivets Retninger«. Derfor måtte den indarbejdes varigt i grundloven, dvs. ikke kun gælde i valget op til den første rigsforsamling.⁸²

Alligevel havde begrebet 'demokrati' et meget anderledes indhold hos de liberale end i *Almuevennen* og *Kjøbenhavnsposten*. *Fædrelandet* understregede, at initiativet til forfatningsprocessen var udgået fra regeringen og tronen. Derfor, sluttede avisen, måtte disse også være »virkelige Demokrater«. ⁸³ Ganske vist brød heller ikke dette blad sig om kongevalgene, men de var »en overmaade ringe Pris« for den fredelige overgang til demokratiet, som kongens og regeringens 'demokratiske' linje havde sikret. Både Kongens demokratiske sindelag og martsministeriets sammensætning borgede for, at kongevalgene ikke ville blive udnyttet i nogen »anti-demokratisk Aand«. ⁸⁴ Her dækkede demokrati-begrebet ikke længere blot almuen, men endda de herskende institutioner, som havde forbindelse tilbage til den enevældige fortid. *Fædrelandet* kunne ganske vist stedvis betegne sin egen linje som »det rene Demokrati«, dvs. med samme betegnelse som hippodrombevægelsen. Det markerede dog samtidig sin mere moderate linje ved at kalde sig selv og sine støtter for »ærlige og fornuftige Demokrater«. Det forbandt denne 'fornuftighed' med begreber om »Maadehold« og »Lovlighedens Aand«. ⁸⁵

Denne mådeholdslinje blev nu ikke længere forsvaret ved demokrati-kritiske ytringer, men gennem nye betydningssønderinger *inden for* demokratiet som fællesbetegnelse:

[A]lle Borgeres og Borgerclassers Lighed i politiske Rettigheder udelukker ingenlunde Formuens Indflydelse eller den aandelige Dygtigheds Overvægt. Tværtimod, det ægte Demokrati falder netop sammen med det ægte Aandsaristokrati, thi, idet det giver al Dygtighed lige Adkomst, giver det den største Dygtighed størst Adkomst. ⁸⁶

Denne forening af et moderat demokrati-begreb med et positivt konnoteret begreb om åndens og evnens aristokrati blev udbredt blandt de moderate demokrater hen over sommeren. Landsoverretsprokurator Niels Levinsen definerede imod Hippodrombevægelsen »det sande

82 'Almindelig Stemmeret og de forestaaende Valg. I', *Fædrelandet* 14/9-1848.

83 'Almindelig Stemmeret og de forestaaende Valg. I', *Fædrelandet* 14/9-1848.

84 'Almindelig Stemmeret og de forestaaende Valg. I', *Fædrelandet* 14/9-1848. Jf. *Fædrelandet* 11/8-1848; *Fædrelandet* 28/7-1848.

85 'Almindelig Stemmeret og de forestaaende Valg. II', *Fædrelandet* 15/9-1848.

86 *Fædrelandet* 28/9-1848.

Democrati« ved tokammersystem, kongeligt veto, fordringer om modenhed som forudsætning for politisk berettigelse, et krav om national enighed, foruden – ligefrem – anerkendelsen af »Uligheden i de naturlige Anlæg og Evner«, dvs. et af de konservative demokratimodstanderes traditionelle holdepunkter.⁸⁷

Dette moderate demokrati, der blev fremstillet som det 'sande' eller 'ægte', forbandt sig således åbent med aristokratiske elementer. Derimod associerede de liberale den 'rene' demokratiopfattelse med revolution og 'kommunisme' – et nyt begreb, der fra 1840'erne overtog mange af de negative afgrænsningsfunktioner og associationer til samfundsopløsning og terrorisme, som tidligere havde klæbet ved demokratiet som styreform.⁸⁸ *Fædrelandet* understregede:

Skaldad et Demokrati, som 'Almuevennen' strider for, tilintetgjøre Formuens Indflydelse, saa maa det tilintetgjøre Formuen selv, thi paa anden Maade kan dens Indflydelse ikke udelukkes, og skal det ophæve Aandens Aristokrati, saa maa det indføre den raa Masses Aristokrati eller den fysiske Magts Regimente, men ingen af Delene er Demokrati i almindelig Forstand; det første kaldes Communisme og det sidste Ochlocrati, det er paa Dansk: almindelig Plyndring og Pøbelherredømme.⁸⁹

Den gamle liberale modsætning mellem 'det demokratiske princip' og 'demokratiet' som henholdsvis godt og skidt fandt her sit ekko i en retorisk omskrivning af demokratibegrebet – i dets angiveligt 'almindelige' forstand. Nu indgik det som våben i kampen for det national-liberale borgerskabs hegemoni. Miljøet omkring *Fædrelandet* forenede

87 Levinsen *Democratiet*, nr. 1, s. 14. Dermed var han endda tilbøjelig til at løsrive demokratibegrebet fra at indebære nogen bestemt styreform og i stedet gøre begrebet 'demokrat' ensbetydende med 'patriot' eller det yderst elastiske ord 'frihedsven': Ved at opretholde den nationale enighed »ville vi – under hvad Regjeringsform vi saa end komme til at leve – være og forblive ægte Friheds- og Fædrelandsvenner, – sande Democrater«. Som Hans Egede Schack påpegede i samtiden, klingede i det mindste det første af Levinsens hæfter som en satirisk parodi på tidens storladne folketaler. Jf. Schack *Om Valgforms-Selskabets*, s. 31-36. Levinsens kritik af det yderligtgående demokrati forekommer dog ærligt ment og er i overensstemmelse med hovedparten af tidens moderat demokratiske skrifter. Det kan dermed vise, hvorledes en florumvunden demokratisk retorik dengang kunne bruges til at legitimere forbehold over for det 'rene' demokrati. Tæt beslægtet med Levinsens tanker var en samtidig anonym pjece, der talte for et øvre kammer bestående af »et Aristokratie af særegen Indsigt«, af »fremragende Intelligents« og »Erfaring« – *Dagsspørgsmaalet: Eet- eller Tokammer-Systemet*, København 1848, s. 19, 18.

88 Jf. Nygaard 'De phantastiske'.

89 *Fædrelandet* 28/9-1848. Parallellen til Robespierre og revolutionen findes i *Fædrelandet* 30/8-1848.

med andre ord en anerkendelse af den almindelige valgret for myndige mænd med en positiv fremhævelse af de modererende effekter af 'formuens' og 'intelligensens' forrang. Det var en argumentation, der åbnede for andre typer af forrettigheder end den snævre valgret – både de uformelle forrettigheder, der f.eks. lå i 'dannelsens' hegemoni, og de formelle, der kunne sikres ved f.eks. et tokammersystem. *Fædrelandet* var da heller ikke sent til at støtte grundlovsudkastets forslag om rigsdagens sammensætning af folketing og landsting, som ikke var »et aristokratisk Overhus i Modsætning til et demokratisk Underhus«, men tværtimod et middel til at »lade Folkevillien frit komme til Gjennembrud« ved at lade dens ytringer »fremtræde renere, bestemtere, utvetydigere og stærkere« ved en »dobbelt Prøve«. Dette havde desuden gennem erfaringer fra andre lande vist sig som det bedste for en rolig udvikling, hvorimod etkammersystemer havde ført til »Despoti eller Anarchi«. ⁹⁰ Folkeviljens *frihed* fungerede her som retorisk redskab i en argumentation for dens begrænsning. ⁹¹

I disse kredse sås således i en vis forstand en genfremsættelse af traditionelle principper med nye ord – gammel vin på nye flasker, om man vil. Men de nye sproglige former var også selv led i betydelige indholdsmæssige forskydninger i den offentlighed, man bejlede til, og den måde, man søgte at styrke det liberale borgerskabs hegemoniske repræsentation af folket på: I stedet for åbent antidemokratiske, formelle indskrænkninger i valgret og valgbarhed trådte erklæret demokratiske holdninger, forbundet med appel til den dannede elites særlige forrang og myndighed, der i det liberale verdensbillede var mulig for enhver, i det mindste rent principielt. Til trods for de betydelige forbehold, den almindelige valgret når alt kom til alt blev behæftet med i junigrundloven, var selve dens stadfæstelse et resultat af denne vending hos de liberale. Som blandt andre D.G. Monrad senere indrømmede,

90 'Grundloven. III', *Fædrelandet* 31/10-1848.

91 Jf. også den liberale jurist Otto Müller, der op gennem 1840'erne og frem til begyndelsen af 1848 havde talt for en udvidelse af valgretten, men imod almindelig valgret til de fattige, fordi de var 'uselvstændige' – og altså imod »Demokratiet« som uløseligt knyttet til »Radicalismen«. I december 1848 forsvarede han samme grundholdning, men nu ved tilslutning til »Demokratiet« i en form, der gav plads til »den aandelige Dygtighed« og »de bedste Kræfter«, imod »det rene Demokrati« det styre, der ville lade »Massen« eller »blot Flertallets Repræsentanter« herske »paa Intelligentsens eller de højere Livsformaals Bekostning«. Otto Müller: 'Om Valgret og Valgbarhed', *Fædrelandet* 11/2-1848; samme: *Om Valgret og Valgbarhed med særdeles Hensyn til de danske Provindsialstænder*, København 1842; samme: Otto Müller: *Om Valgloven efter Grundlovudkastets § 31-33 og Valglovudkastets § 1, 9, 22, 27 og 31*, København 1848 (december), s. 19f, 32.

var dette en taktisk bestemt tilpasning til øjeblikkets politiske konjunkturer.⁹² Men det var en konjunkturtilpasning med langvarige politiske konsekvenser.

Demokratiets kritikere

Med den udbredte, pludselige accept af 'demokratiet' som styreform blev den traditionelle demokratimodstand marginaliseret betragteligt. Den konservative demokratikritik overlevede dog, især i private former, men også i form af spredte, kritiske røster i offentligheden. De sås især i bidrag til dagbladet *Nyt Aftenblad*, som imidlertid gik ind i efteråret 1848, og *Den danske Folkeven*, der udkom i 1848-49 som et konservativt modspil til *Almuevennen*.⁹³ Disse demokratikritiske stemmer omfattede først og fremmest elitegrupper, dels enkeltstående dannelsesborgerlige i opposition til det liberale miljø, dels godsejere. De sidstnævnte forsøgte som de eneste at organisere en demokratikritisk opposition. Det skete med udgangspunkt i den snævert sammensatte organisation Godsejerforeningen, der navnlig ydede støtte til godsejer- og helstatsvenlige tidsskrifter.⁹⁴ Disse elitegrupper kunne knytte an til ældre former for enevoldstro social kritik, der især rettede sig mod det liberale borgerskab.⁹⁵ Modstanden mod demokratibegejstringen fik efterhånden også opbakning fra andre kredse, bl.a. fra en række oldermænd, der i foråret henvendte sig til håndværkerne med en appel mod den almindelige valgret.⁹⁶ Men i 1848 var den offentlige kritik af det nye modeord koncentreret i de to elitegrupper.

Argumentation og begrebsbrug hos de to grupper viste væsentlige overlap, der gav grobund for også at knytte nogle af de fremtrædende dannelsesborgerlige demokratimodstandere til godsejernes forsøg på at etablere en samlet modstand. Begge parter talte således for en større anerkendelse af den naturlige eller historisk skabte ulighed mellem

92 D.G. Monrad: *Politiske Breve, nr. 14-18. Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik*, Nykøbing Falster 1878, s. 81-83.

93 Jf. f.eks. 'Politiske Betragtninger', *Nyt Aftenblad* 2/5 og 3/5-1848; 'Kongelovens forestaaende Forandring', *Nyt Aftenblad* 6/10-1848; 'Hvem er Folket?', *Den danske Folkeven* 5/9 og 8/9-1848; samt korrespondancen i Bagge, Engelstoft & Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 231-33, 340-43, 345f, 381f, 394-98.

94 Jf. Niels Clemmensen: 'Godsejernes organiserede politiske virksomhed under stænderforfatning og Junigrundlov', *Historie*, bd. 11, 1974, s. 37-39, 41.

95 Om elementer af denne ældre, enevoldsvenlige sociale kritik i 1830'erne f.eks. Bryld *Frygten*, passim; Kaj Baagø: *Magister Jacob Christian Lindberg*, København 1958, s. 346-57; Asger Liebst: 'Småborgeren og skandalen. Skandalepresse og småborgerlig socialkarakter i 1830'ernes København', *Kultur og Klasse*, nr. 46, 1982, s. 83-100; Uffe Østergård: 'Populistisk antikapitalisme i Danmark omkring 1840', *1800-tallet*, nr. 4, 1981, s. 12-19.

96 Neergaard *Junigrundloven*, bd. 1, s. 403f; Clemmensen 'Godsejernes', s. 41-43.

mennesker og for anerkendelse af et aristokrati. Samtidig viste der sig dog også signifikante indbyrdes forskelle, navnlig i forståelsen af ulighedens og aristokratiets grundlag. Mens debattører med godsejerbaggrund ofte pegede på ejendom ud fra et ideal om et standsdifferentieret samfund, argumenterede de demokratikritiske akademikere snarere for et åndsaristokrati, der byggede på dannelsen som en individuel, åndelig proces på grundlag af det moderne borgersamfunds formelle ligestilling af de enkelte borgeres muligheder for at opnå dannelse.⁹⁷

Allerede ved udgivelsen af Clausens og Schouws pjece advarede en godsejervenlig skribent under pseudonymet 'H. Christensen' – der formentlig dækkede over stamhusbesidder H. Carlsen – mod »Demokratiet«, hvis ensidige herredømme hurtigt ville føre til »farlige og uretfærdige Omvæltninger« og »lidenskabelig Bevægelse«.⁹⁸ Derfor anbefalede denne skribent et aristokratisk førstekammer, et »modererende Senat«, der kunne optræde uafhængigt over for både kongen og det folkevalgte andetkammer.⁹⁹ Dette senat skulle udnævnes af kongen og bestå af »*deels arvelige og deels livsvarige* Senatorer, (...) endeel høie Embedsmænd, endeel store Grundeiere eller andre ved en solid Formue uafhængige Mænd, udmærkede Videnskabsmænd«.¹⁰⁰ Dermed ville man anerkende ikke kun det traditionelle danske, yderst fortjenstfulde aristokrati, men også en 'aristokratisk stræben' i selve den menneskelige natur. Samtidig ville man forhindre, at aristokratiet, som på ingen måde var nogen fjende af folkefriheden, skulle udvikle sig til at være det på grund af alt for hastige og vidtrækkende reformer.¹⁰¹

97 Jf. om forskellen på 'opdragelse' og 'dannelse' i Rudolf Vierhaus: 'Bildung', Brunner *Geschichtliche*, bd. 1, s. 515-18.

98 Christensen: *Bidrag til Oplysning* (januar/februar), s. 3, 11, 12, 16. Jf. lignende karakteristika af demokratiet i H. Christensen: *Politiske Betragtninger*, København 1848 (september/oktober), s. 6, 24f, 45f og passim. Til Carlsens levned: Poul Møller: *H.R. Carlsen. En grundtvigsk aristokrat i dansk politik fra stændertid til provisorieår*, bd. 1, København 1960. Både med håndskrift på de bevarede eksemplarer af pjecen og i Erslew *Almindelig Forfatter-Lexicon*, 2. udgave; fra samme periode udpeges derimod J.C. Kall som forfatteren. I *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 94, 340f, argumenteres for, at pseudonymet dækker over stamhusbesidder H. Carlsen. Det samme forudsættes i Møller *Carlsen*, s. 32-38, hvis skildring af Carlsens politiske aktiviteter i 1848 ikke føjer nyt til det, der findes i *Danske politiske Breve*. Bevisførelsen i *Danske politiske Breve* bygger imidlertid på indirekte slutninger fra Carlsens upræcise omtale af 'en pjece' og en anden brevskrivers gisning om, at Carlsen står bag. Ydermere forveksler redaktørerne denne pjece med det senere og større skrift *Politiske Betragtninger*, udgivet under samme pseudonym. Denne forveksling fører hos Poul Møller til den stærkt harmoniserende udlægning af et brev af Carlsen fra oktober 1848, at Carlsen ventede et halvt år med at sende 'pjecen' fra januar/februar til sine ligesindede. [Møller *Carlsen*, s. 35.] At Carlsen faktisk stod bag pjecen, er nok mest sandsynligt, men ikke ganske sikkert.

99 Christensen *Bidrag*, s. 13.

100 Christensen *Bidrag*, s. 17.

101 Christensen *Bidrag*, s. 6-9.

Den klareste godsejermodstand mod demokratiets fremmarch kom dog fra Jacob Brønnum Scavenius. I løbet af februar fremlagde han tanker om behovet for at beskytte »de conservative Interesser« mod truslen fra en eventuel udvidelse af valgloven.¹⁰² Frem for at bruge betegnelsen 'demokrati' rettede han sin kritik mod »Folkesuverainitets Principet«. Det sidstnævnte princip beskrev han dog indholdsmæssigt på linje med den konventionelle kritiske forståelse af demokratiet: »at det er ret og godt, som Majoriteten af selve Folket vil, og at man kun tyer til det indskrænkede Middel at adspørge Folkets Repræsentanters Villie, fordi det er fysisk umuligt at adspørge hele Massen«. ¹⁰³

Grundfejlen i dette princip var ifølge J.B. Scavenius, at det ville lade flertallet *bestemme*, hvad der var det rette og det sande. Det rette og det sande bestod uafhængigt af majoritetens beslutninger. Derfor måtte man ikke beslutte, men »*udfinde* det Rette«. Til det behøvedes en modvægt til majoriteten, en »Regulator«. ¹⁰⁴ Denne modvægt fandt Scavenius i et førstekammer, et »Rigsraad«, sammensat af kongen ud fra hensynet til statslivets tre grundpiller: religionen, ejendommen og monarken. Det skulle bestå af biskopper og store ejendomsbesiddere, herunder den højere adel, alle valgt for livstid, nogle endda som arvelige poster. ¹⁰⁵ I den københavnske presse hilstes denne ytring mod tidsånden sigende nok som et kuriosum – »en Stemme fra det rene Aristokrati«, som *Kjøbenhavnsposten* udtrykte det. ¹⁰⁶

Fra sommeren 1848 tiltog godsejernes aktiviteter betragteligt, dels gennem de nævnte tidsskrifter og dannelsen i foråret 1849 af Den patriotiske Forening, dels gennem den løbende modstand mod den vægt, som den almindelige valgret blev tilkendt i det forslag til grundlov, der dannede basis for vedtagelsen i juni 1849. Navnlig samlede protesten sig imod, at ikke kun Folketinget, men også Landstinget skulle være sammensat ved folkevalg. I grundlovsdebatterne i den grundlovgivende rigsforsamling blev alternative forslag fremsat af godsejerne Peter Brønnum Scavenius (storebror til den allerede nævnte J.B. Scavenius), C.F. Zeuthen og Carl de Neergaard, der talte for højere censusbestemmelser, stærkere kongelig indflydelse på landstinget, arvelige poster i landstinget og en større anerkendelse af korporative interesser. ¹⁰⁷

102 Scavenius *Endnu*, s. 14.

103 Scavenius *Endnu*, s. 14f.

104 Scavenius *Endnu*, s. 15.

105 Scavenius *Endnu*, s. 18-22.

106 *Kjøbenhavnsposten* 17/3-1848. Jf. også *Flyveposten* 17/3-1848; *Nyt Aftenblad* 12/4-1848.

107 *Beretning*, sp. 2104f, 2206-10, 2215f. Jf. også P.A. Tutein: *Om Valgloven*, København

I denne kreds sås en bestræbelse på politisk subjektivering af den konservative godsejerspolitik, der greb historisk tilbage til standssamfundet, men samtidig søgte at agere på en moderne politisk offentligheds arena og forbinde sig med dens partipolitik med udgangspunkt i sociale interessegrupper. Dette tilløb til politisk subjektivering kan dermed betragtes som et led i en moderne politisk-social hegemonikamp, men ud fra et standpunkt, som havde vanskeligt ved at vinde fodfæste i en stærkt demokratiseret offentlighed og diskurs. Selv blandt godsejerne mødte initiativerne ringe opbakning: De fleste holdt sig på afstand af den moderne politik, andre var politisk engagerede, men lå meget tættere på de moderate borgerlige liberale.

Den dannelsesborgerlige demokratikritik var mere spredt, men til gengæld mere agtet i den københavnske presse. Litteraten Christian Molbech, der længe havde hørt til de konservative stemmer i offentligheden, udsendte allerede i begyndelsen af februar en fyldig kritik af Schouw og Clausen. Her gentog han ældre kritikker af de liberales manglende respekt for det bestående og traditionen – de »demokratiske Constitutionsmageres Nyhedslyst og Magtlyst«. ¹⁰⁸ Han så i Schouws og Clausens skrift en ytring af »det *anti-monarkiske* eller demokratiske Parti«, der såede splid mellem konge og folk. ¹⁰⁹ Demokratiet var for Molbech ensbetydende med et despoti, der ikke stod tilbage for de orientalske tyrannier. Det revolutionære tiltag i både fransk historie og Schouws étkammerforslag ville »gøre Repræsentationen til Despot, og Regenten til Træl«. ¹¹⁰

Herimod støttede Molbech et ideal om et »rigtigt modereret Monarkie«, der måtte indbefatte aristokratiet som »politisk Modvægt imod Despotiets Magt og Ytring, enten hos den *monarkiske* eller den *demokratiske* Radicalisme eller Absolutisme«. ¹¹¹ I modsætning til

1949; Neergaard *Junigrundloven*, bd. 1, s. 403-11; Jens Wendel-Hansen: 'Det Heles Gavn – en analyse af den politiske samfundsopfattelse hos godsejerspolitikere i Danmark 1835-63' (upubliceret speciale, Aarhus Universitet 2010), s. 22-58; samme: '»Den simple Classe tænker ikke paa det store Hele«: Godsejernes begrebsbrug og samfundstilgang i debatten om sammensætningen af Rigsdagen af 1849', Signe Steen Boeskov m.fl. (red.). *Det pryder vel en Edelmand. Festskrift til Carsten Porskrog Rasmussen i anledning af hans 50-års fødselsdag*, Auning 2010, s. 103-20.

¹⁰⁸ Christian Molbech: *Kong Christian den Ottende, domfældt af Dr. og Professor theologiae H. N. Clausen. Nogle Ord om Skriftet: »Ved Thronskiftet 1848«*, København 1848, s. 25. Molbechs politiske orientering belyses i Morten Borup: *Christian Molbech*, København 1954, s. 382ff. Den relateres kort til andre samtidige konservative tendenser i Friisberg *Ideen*, s. 203-14.

¹⁰⁹ Molbech *Kong Christian*, s. 44.

¹¹⁰ Molbech *Kong Christian*, s. 66, 67.

¹¹¹ Molbech *Kong Christian*, s. 65.

godsejerargumentationerne mente han dog hermed ikke »det kraftløse gamle Adelsaristokrati« fra før enevælden. Hans ideal byggede på den borgerlige lighed, der var opstået med enevælden imod adelsvælden. Han så et forbillede for det 'modererede monarki' i det forhold, at de enevældige konger selv havde skabt »en Modvægt imod deres egen Absolutisme i den collegiale Styrelse«. ¹¹²

Sådanne demokratikritiske ytringer fortsatte gennem hele grundlovsdiskussionen, men demokratibegrebets forvandling til legitimerende grundbegreb og almindelig konsensus gennem året førte til ændringer i kritikens grundlag og form. Fra blot at hænge moderate kræfter som Schouw og Clausen ud som 'demokrater' gik demokratikritikken tættere på det kritiserede fænomen. Der var flere tilløb hertil, blandt andet i baron Constant Dirckinck-Holmfelds lange kritik af princippet om folkesuveræniteten. Dirckinck-Holmfeld havde dog længe fremtrådt som en aparte skikkelse i den yderste udkant af både adel og politisk offentlighed. Hans aktuelle kritik forholdt sig da også alt for abstrakt og politisk tvetydigt til at øve nogen nævneværdig indflydelse. ¹¹³

Den grundigste offentlige demokratikritik i 1848 blev formuleret sidst på året af teologen P.M. Stilling, der tidligere var fremtrådt med skarpe angreb på den nyere venstrehegelianske kritik af religionen. Nu drog han politiske konsekvenser af sin lære. Demokratiet, skrev han, var et 'lifligt' begreb, som kunne give folketaleren opbakning, men det hvilede på en illusion om 'folket' som en homogen størrelse med én samlet vilje. Derfor var det aldrig alvorligt ment. 'Demokraterne' ønskede ikke det 'rene' demokrati – den »Galskab«, hvori magten lå hos flertallet af hele det »sociale Folk«, dvs. »Mænd, Qvinder, Gamle og Unge uden nogen Forskjel«. De ønskede derimod at give magten til det »politiske Folk« – et *udvalg* af folket, der skulle vælge »et Antal uindskrænkede Folkeherskere, udstaferede med Fuldmagt«. ¹¹⁴ Heri lå imidlertid stadig en opfattelse af, at alle borgere var lige og derfor kunne træffe berettigede flertalsafgørelser.

Stilling talte derimod for et 'sandt' konstitutionelt monarki, hvori monarken bevarede hele den udøvende magt. Et demokratisk element måtte nok indgå heri, men måtte ikke være dominerende. ¹¹⁵ Hvis

112 Molbech *Kong Christian*, s. 66.

113 Dirckinck-Holmfeld *Om Folkesuveræniteten*.

114 Stilling *Kritisk Protest*, s. 3, 40-42. Om Stilling: Jens Holger Schjørring: *Teologi og filosofi*, København 1974, s. 9, 50ff; Carl Henrik Koch: *Den danske idealisme 1800-1880*, København 2004 (Sten Ebbesen & Carl Henrik Koch: *Den danske filosofis historie*, bd. 4), s. 473-86.

115 Stilling *Kritisk*, s. 9, 15, 18f.

almindelig valgret skulle indføres, hvilket også han betragtede som uundgåeligt, måtte man sikre *kvaliteten* i afgørelserne ved at oprette et øvre kammer. Dette øvre kammer skulle ikke – som hos flere af de nævnte godsejere – bygge på den formelt privilegerede adel, men derimod på de 'væsentlige' uligheder mellem mennesker. Det skulle sikre »et Mandfolk- og Alders-Aristokrati, men ogsaa et Civilisationens og Forpligtelsens Aristokrati«. ¹¹⁶

Ved denne enestående grundige demokratikritik kom Stilling i modsætning til »selv de besindigere Liberale«, som det ellers gennemgående konservative dagblad *Flyveposten* bemærkede. ¹¹⁷ Han var en marginaliseret stemme i tidens offentlige mening. Det var ikke desto mindre bemærkelsesværdigt, at selv han, der så indgående kritiserede den demokratiske tidsånd, også betragtede anerkendelsen af den almindelige valgret som en uundgåelighed. I stedet for at bekæmpe den direkte søgte han, ligesom godsejerne fra sommeren '48 og frem, at begrænse dens magtbeføjelser og virkninger.

Lignende tanker blev i den grundlovgivende rigsforsamlings diskussioner forsvaret af C.N. David, der nu havde lagt sin gamle politisk liberale frontstilling bag sig, men bevaret en stor del af sine statstanker. Hans talrige og lange indlæg forbandt »Demokratiet«, først og fremmest kendetegnet ved almindelig stemmeret, med »de communistiske Lærdomme« og »det Bestaaendes Omstyrning«. ¹¹⁸ Staten burde i stedet udtrykke den naturlige ulighed, mente han. ¹¹⁹ Også hans vilje til at anerkende uligheden var imidlertid forankret i et borgerligt dannelsesperspektiv snarere end i det standsideal, som sås hos flere af godsejerne.

Forskellene mellem disse argumentationsformer og sociale grupper blev ikke overvundet helt, men en afgørende tilnærmelse kunne ses med pjecen *Udkast til en organisk Constitution for Danmark*, der udkom i sensommeren 1848. Forfatteren var litteraten Thorleifur Gudmundsson Repp, der allerede i 1820'erne havde været en aparte skikkelse i marginen af dansk åndsliv. Hans politiske pjece talte for, at monarki, aristokrati og demokrati ikke skulle virkeliggøres i deres rene former, men burde betinge hinanden som gensidige »organiske Modsætninger for at fremme hinandens livskraftige Virkning«. ¹²⁰ På det grundlag

¹¹⁶ Stilling *Kritisk*, s. 61, jf. 48-51, 53.

¹¹⁷ *Literaturbladet. Følgeblad til »Flyveposten«*, 23/12-1848.

¹¹⁸ *Beretning*, 1848-49, sp. 1854, 2112, 1904.

¹¹⁹ *Beretning*, 1848-49, sp. 1850-53, 1896.

¹²⁰ Thorleifur Gudmundsson Repp: *Udkast til en organisk Constitution for Danmark*, København 1848 (juli/august), s. 5, jf. 17, 27. Om Repp: Bricka *Dansk biografisk*, bd. 13, s. 624f.

forsvarede han efter engelsk forbillede opretholdelsen af et selvstændigt aristokratisk statslement i overgangen til det konstitutionelle monarki. Hans tidsskrift *Tiden*, der udkom fra oktober 1848 med økonomisk støtte fra Godsejerforeningen, præciserede, at det – til forskel fra Molbechs og Stillings åndsaristokratiske tanker – drejede sig om »Fødsels-Adelen«, der måtte betragtes som »Frihedens rette, udkaarne Præster«. ¹²¹ Følgelig støttede hans tidsskrift blandt andet C.F. Zeuthens anbefalinger i den grundlovgivende rigsforsamling af et landsting med arvelige pladser. ¹²² I modsætning til godsejerpjecerne fra tidligere på året forsvarerede Repp imidlertid dette aristokrati i 'demokratiets' navn: »Aristokratiets vigtigste Anbefaling«, skrev han, er »at *det er i høieste Grad nødvendigt for Demokratiets sunde og kraftige Udvikling*«. ¹²³ I manglen af et stærkt aristokratisk element ville demokratiet imidlertid udarte i »Ochlokрати«. ¹²⁴ Dette blev kernen i den omfattende kritik af grundlovsudkastet i *Tiden*. ¹²⁵

Den almindelige accept af demokratiet som positivt ladet begreb sneg sig hermed ind selv hos de argeste kritikere af det, der i almindelighed blev forbundet med begrebet 'demokrati'. Det måtte derfor nu for demokratikritikerne i godsejerkredse handle om så vidt muligt at begrænse det demokratiske indhold i de nye 'demokratiske' politiske former. Dermed var grunden også lagt for forbindelser mellem de konservative, aristokratiske demokratikritikker på den ene side og de fremvoksende demokratiske kritikere af demokratiet på den anden.

Demokratisk kritik af demokraterne

Ved siden af de tre nævnte hovedstandpunkter affødte demokratibegrebets udbredelse en ny form for demokratikritik på grundlag af erklæret demokratiske forståelser. Disse holdninger fandtes navnlig hos skribenter, der betragtede det moderne politiske partivæsen fra en vis afstand.

Den tidligere redaktør af det satiriske blad *Corsaren*, Meir Goldschmidt, formulerede allerede i 1847, i den lange programerklæring for sit tidsskrift *Nord og Syd*, at man måtte stræbe efter folkets frihed

¹²¹ *Tiden*, s. 49 (nr. 13, 6/12-1848).

¹²² *Tiden*, s. 148-50 (nr. 37, 31/3-1849; nr. 38-39, 12/5-1849).

¹²³ Repp *Udkast*, s. 11, jf. s. 14.

¹²⁴ Repp *Udkast*, s. 12; *Tiden*, s. 150-55, 202-4 (nr. 38-39, 12/5-1849; nr. 51, 19/1-1850).

¹²⁵ Jf. f.eks. *Tiden* s. 85 (nr. 22, 17/1-1849).

'for og ved folket'. I stedet for skarp opposition eller revolutionære brud måtte denne stræben dog komme til udtryk som en langsigtet styrkelse af »den demokratiske Sands i Folket« ad lovlige, fredelige veje og i samarbejde med konge og regering.¹²⁶ Derfor talte Goldschmidt for 'forvaltningsreformer', der gik i demokratisk retning, men imod en formel, 'juridisk' demokratisk forfatning. Inden for den eksisterende forfatning, skrev han i begyndelsen af 1848, burde regeringen tilkende folket »Rettigheder, der komme *hele Folket* tilgode«, blandt andet »*en udvidet Valglov for de raadgivende Stænder*«. Derved kunne den »samle Folket om sig i Kjærlighed ved demokratiske Institutioner (...), men selv beholde Statsmagten for at vaage over Statens Udelelighed«. ¹²⁷

Da forfatningsdiskussionen brød ud i bredere kredse, støttede han 'demokratiet' i social forstand, som identisk med den jævne befolkning. Han optrådte da også flygtigt i forbindelse med Hippodrommøderne i foråret 1848. Men han tog konsekvent afstand fra det »saakaldte demokratiske Parti« og dets ønske om at udvide valgretten til husmænd.¹²⁸ En 'juridisk' konstitution med lovgivningsret til en folkevalgt forsamling ville nemlig ikke give magten til demokratiet i social forstand, men til et bestemt parti af de dannede, der kaldte sig 'demokrater'. Ad denne vej, skrev han, ville man ikke opnå, at staten blev demokratisk, men at 'demokratiet' som parti blev til staten.¹²⁹ Herimod anbefalede han »det demokratiske Monarki, Kongedømmet med republikanske Institutioner«, kendetegnet ved kombinationen af en stærk regering med en betydeligt udvidet offentlighed i forhandlingerne, der skulle muliggøre »en stærk, virksom Control« med lovgivning og skattebevilling, udøvet af »hele Folket«. ¹³⁰ Lovgivningsmagten skulle med andre ord ligge hos regeringen, men ville først kunne opnå gyldighed efter offentlig rådslagning.

N.F.S. Grundtvig formulerede på samme tid en beslægtet kritik af 'demokratiet' som formel, juridisk defineret styreform forbundet med et forsvar for et virkeligt demokratisk eller 'folkeligt' styre, der måtte forankres i den folkelige – hvilket for ham i høj grad ville sige: den traditionsbestemt nationale – kultur. Over for den nye demokrati-begejstring fastholdt han sin gamle kritik af demokratiet i dets rene

¹²⁶ Meir Goldschmidt: 'Program', *Nord og Syd* bd. 1, 1848, s. 22-28, samme: 'Svar til »Fædrelandet«', *Nord og Syd* bd. 1, 1848, s. 212, 217, 218, 240.

¹²⁷ Goldschmidt 'Fædrelandet', s. 241, 252f.

¹²⁸ Meir Goldschmidt: 'Udsigt over de politiske Partier i Danmark', *Nord og Syd*, bd. 1, 1848, s. 304, 320, 323.

¹²⁹ Meir Goldschmidt: 'Dagbog' (for 18/8-1848), *Nord og Syd*, bd. 3, 1848, s. 332.

¹³⁰ Meir Goldschmidt: 'Statsforfatningen', *Nord og Syd*, bd. 3, 1848, s. 164, 162, 165.

form som 'mængdens' egenrådighed. Men han tilføjede, at det, der nu blev hyldet som 'demokrati', snarere var en abstraktion – »en luftig 'Constitution' og en bureaukratisk (penneskaaret og penneslikket) Statsforfatning med demokratisk *Skin*«. ¹³¹ I stedet for sådanne begrebsabstraktioner talte han for »en *folkelig*, ægte Dansk *Styrelse* paa den *Kongelige* (Monarkiske) Maade, som har været *Dansk*, altsaa *folkelig hos os*, fra Arildstid«. Dette folkelighedsideal blev kort efter reformuleret i overensstemmelse med tidens demokratibegejstring som et 'konstitutionelt monarki på et demokratisk grundlag'. ¹³²

Dette brud i Grundtvigs brug af *ordet* 'demokrati' røbede samtidig en forskydning i hans opfattelse af det folkelige, som ikke desto mindre må forstås i forlængelse af hans tidligere demokratikritik. Op gennem 1830'erne havde han vedholdende understreget behovet for at se folkets frihed som uløseligt knyttet til den enevældige konges frihed. De rådgivende stænderforsamlinger betragtede han som en realisering af begge parters frihed: Først havde folket ved enevældens indførelse overdraget kongen frihed, og siden havde kongen foræret folket dets rette frihed, nemlig ytringsfriheden og endnu senere den rådgivende stemme. ¹³³

Hans begreb om *folkelighed* stod altså aldrig i modsætning til hans kongetro eller hans afvisning af skarpe brud med nationale traditioner, men de nye formuleringer i 1848 viste en ny *betoning* af den folkelige frihed som det primære. Dermed kunne denne tidligere enevoldskonserverative stridsmand komme på linje med den demokratiske venstrefløj, når han senere kritiserede junigrundlovens konservative bestemmelser om tokammersystem og valgbarhedscensus. ¹³⁴ For så vidt blev hans kritik af det abstrakte demokrati forankret i en demokratisk grundholdning.

131 Grundtvig: 'Om Constitution og Statsforfatning i Danmark', *Danskeren*, årg. 1, s. 380, jf. 378 (30/8-1848).

132 Grundtvig 'Om Constitution', s. 380; Grundtvig: 'Det constitutionelle Monarchi med demokratisk Grundlag', *Danskeren* 1:30 (11/10-1848), s. 465-73. Noget lignende ses i Thomas Overskou: 'Hvad er Demokratiet?', *Flyveposten* 28/9-1848.

133 Grundtvig: *Det danske Fiir-Kløver eller Danskheden partisk betragtet*, København 1836, s. VII, 9, 19, 23, 25-35. Tine Damsholt har knyttet Grundtvigs politiske tanker i denne periode til den norske historiker Jens Arup Seips begreb om 'den opinionsstyrede enevælde'. Ifølge Damsholt lå heri en kontinuerlig grundtanke hos Grundtvig på tværs af den skiftende holdning til demokratiet, som traditionelt er blevet understreget i meget af Grundtvig-litteraturen. [Tine Damsholt: 'Kongehånd og folkestemme. Grundtvig og en opinionsstyrede enevælde', *Nornesalen*, 1993, s. 52-60. Jf. også Vagn Wåhlin: 'Grundtvig i politik op til 1830', *Grundtvig-studier*, 1994, s. 61ff.] Det står dog tilbage at afklare, hvorledes Grundtvigs anerkendelse af opinionens rolle forholdt sig til andre udgaver af dette vidt udbredte ideal i hans samtid.

134 Grundtvig: 'Danmarks Riges Grundlov', *Danskeren* 2:21 (2/6-1849), s. 334-36.

Mens både antidemokraterne og de radikale og moderate demokrater lod sig placere nogenlunde entydigt på en politisk højre-venstre-skala, var disse demokratiske kritikere af demokratiet kendetegnet ved ikke at kunne rubriceres nær så enkelt. Både Goldschmidt og Grundtvig forbandt en demokratisk insisteren på at forankre den politiske deltagelse i folkedybet imod partivæsenet og den politiske elite af demagoger med en tiltro til den stærke monarkiske stat som garant for enhed og harmoni. Noget stærkere forankret i moderat konservative *juste milieu*- eller 'ligevægts'-synspunkter imod både højre og venstre var dagbladet *Flyvepostens* kritik af partivæsenet ud fra en påberåbelse af et organisk ideal om 'hele folket'.¹³⁵ Gennem 1848 havde bladet en fast politisk kommentator i teatermanden og digteren Thomas Overskou, som selv forbandt en folkeligt-jævn opvækst med sin rolle i den åndsaristokratiske teaterverden og siden blev J.L. Heibergs eneste tro støtte i dennes mest udpræget aristokratisk-konservative periode som teaterdirektør fra 1849 og frem. *Flyveposten* og Overskou forsvarede kongevalgene til den grundlovgivende forsamling og vendte sig især mod de yderligtgående demokratiopfattelser i Hippodrombevægelsen.¹³⁶ Disse folk kaldte sig demokrater, påpegede Overskou, men reelt var deres mål at herske *over* folket. Ved at så splid i befolkningen, ægge til partihad og fremhæve modsætninger mellem rig og fattig ville de bedrage almuen til at overlade magten til sig.¹³⁷ Over for dette falskt demokratiske partivæsen forsvarede han det ægte »Folkeherredømme«, der skulle lade *hele folket* få indflydelse på grundloven, men bevare monarkiet i en demokratisk ånd.¹³⁸

Disse erklæret demokratiske kritikere af 'demokratiet' rummede modsætningsfyldte politiske subjektiveringer, der på én gang forbandt sig med den moderne politiske offentlighed og distancerede sig fra dens formelle træk og partikarakter. På grund af deres elementer af afstandtagen til det moderne politiske liv kan de selvsagt ikke indordnes nær så entydigt på f.eks. en højre-venstre-skala som de øvrige retninger. De kunne ikke udgøre nogen enhedspræget strømning, men var snarere en sum af individuelle holdninger med væsentlige indbyrdes familieligheder. Netop i deres fælles, komplekse tilnærmelse til demokratibegrebet i 1848 kan man imidlertid finde et symptomatisk udtryk

135 Jf. 'Til hvilket Parti høre vi?', *Flyveposten* 13/10-1848.

136 Jf. især Thomas Overskou: 'Den saakaldte Valgreform-Comitee og Forening', *Flyveposten* 23/8-1848; 'Nogle Bemærkninger ved Valgreformforeningens Møder i Hippodromen', *Flyveposten* 25/8-1848.

137 Thomas Overskou: 'Hvad er Demokratiet?', *Flyveposten* 28/9-1848,

138 Overskou 'Hvad'.

for begrebets gennembrud og betydnings- og funktionsforskydninger i dette år.

Konsekvenser

Demokratiets gennembrud som udbredt, positivt ladet grundbegreb i den danske politiske kultur tog i 1848 form af et spring, der forbandt sociale, kulturelle, idémæssige og diskursive brudflader inden for en europæisk eller vestlig kontekst, snarere end af en rent nationalhistorisk kontinuitet. Væsentlige forudsætninger for det moderne demokratibegreb var etableret med begrebets historisering og politisering siden 1700-tallet. Men revolutionerne og deres radikaliserende rundt om i Europa fra slutningen af februar 1848 og frem gav også i Danmark impulser til indre kampe, der betød en betragtelig acceleration og intensivering i overgangen fra enevælde til konstitutionelt monarki, forbundet med pludselige, vidtrækkende forandringer i demokratibegrebets betydningsindhold. Fra fortrinsvis at have fungeret som enten lærd betegnelse, politisk skældsord eller element inden for sammensatte styreformer, blev demokratibegrebet nu udbredt som politisk slagord. Her fungerede det som betegnelse for en styreform, der byggede på både antagelsen af almindelig lighed mellem borgerne og dette lighedsprincip udmøntning i almindelig valgret for selvstændige, voksne mænd. Heri lå samtidig sociale nybrud, forbundet med udfordringer fra almuens side til den borgerlige offentligheds snævre binding til det dannede og besiddende borgerskab.

Denne forandring i begrebets udbredelse og valorisering medførte desuden både en udvidelse og en differentiering af dets betydningsindhold. Venstrefløjens 'rene' eller radikale demokrati videreførte hovedbetydningerne i det, der indtil 1848 var blevet fordømt gennem brugen af 'demokrati' som modstanderbetegnelse eller skældsord. Kernen heri var subjektivering af almuens. Der udviklede sig derudover en ny, moderat demokratisk opfattelse, der forenede et positivt konnoteret demokratibegreb med et ligeledes positivt ladet aristokratibegreb. De decideret antidemokratiske stemmer var få, spredte og måtte ofte trodse deres eget hovedbudskab og gøre indrømmelser til demokraterne med henvisning til de politiske konjunkturer. Flere nye kritikere af de mest markante, erklæret 'demokratiske' politiske standpunkter tog også udgangspunkt i udtrykkeligt demokratiske selvforståelser. Denne udbredelse og differentiering betød, at demokratibegrebet nu kom til at reproducere en række af de nedarvede modsætninger, der tidligere

i vidt omfang havde eksisteret uden for begrebets betydningsindhold.

Ændringerne i demokratibegrebets brug, betydningsindhold og funktion må forstås som tæt knyttet til den hastige rekonfiguration af politikken som radikalt forandrings- og handlingsbaseret og til et brud med de nogle af de mest markante sociale eksklusionsmekanismer i den politiske offentlighed. Eftersom disse processer udsprang af den store revolutionsbølge i 1848-49, var de imidlertid også en forbigående politisk konjunktur, en undtagelsestilstand. Da der fra efteråret 1848, og endnu klarere fra sommeren 1849, skete en betragtelig afmatning i de umiddelbare udsigter til politisk handling 'fra nedent', indtraf en konsolidering af mere elitære styreformere. En række af de politiske indrømmelser, der var forbundet med demokratibegrebets pludselige udbredelse, blev rullet tilbage. I denne sammenhæng var det oplagt, at selve begrebet 'demokrati' også mistede en betragtelig del af sit momentum fra '48. De moderne politiske grundbegrebets udviklingshistorie er ikke lineær eller kumulativ.

Ikke desto mindre betød erfaringen af politikken rekonfiguration og den politiske offentligheds udvikling i denne revolutionsbølge, herunder demokratibegrebets forandringer, at der opstod nye politisk-diskursive ressourcer, som vidt forskellige aktører kunne trække på i den efterfølgende periode – både til systemlegitimering og til kritik. I disse henseender var demokratibegrebets gennembrud i Danmark i 1848 et varsel om senere tilstande.

SUMMARY

The Breakthrough of the Concept of Democracy in Denmark in 1848

In 1848, the year of Revolution, the Danish public scene witnessed an extraordinary transformation of the idea of democracy. At the beginning of the year, the values attributed to the word were still predominantly negative, and it played only a minor role in contemporary political debates. However, over a few eventful months of Spring and Summer that year, democracy was transformed into a core concept with largely positive connotation. It occurred more frequently and its meaning as well as the contexts in which it appeared became more complex.

Those changes in the semantics and pragmatics of 'democracy' were especially bound up with a more diversified use of the term in relation to the principle of universal male suffrage. Earlier in the decade only radicals with a marginal position in political life had proclaimed themselves democrats and supporters of universal male suffrage. In the spring of 1848, this opinion was endorsed by representatives of wider circles of artisans and members of the Society of 'Friends of the Peasants' [*Bondevennerne*]. At the same time,

even other Liberals, rallying round the newspaper *Fædrelandet*, took a similar stance. Still, significant rhetorical re-description of the term accompanied the Liberal conversion to democracy. The novel idea was fitted into the customary ideological framework, endowing the 'cultured' upper classes with political hegemony while relegating the common people to a subaltern position.

Further to the right, genuine Conservatives continued to raise their voice in opposition to democratic renewal, but even these attempts were shaped by the revolutionary context: Rather than staging a direct struggle against franchise and democracy, they sought an arrangement in which the elected assembly was counter-balanced by an Upper Chamber based on royal appointment and heredity. Finally, new dissident voices were heard from outside the political mainstream. From a basic viewpoint allegedly in favor of democracy, those voices criticized the other parties and their plans for a new constitution – a formal and legal construct which the dissidents held to be pseudo-democratic.

The breakthrough for the concept of democracy in Denmark in 1848 reflected internal conditions peculiar to that country. At the same time, though, the process was an integral part of the European revolutionary surge of 1848-49 which pervasively changed the mental and institutional setup, facilitating transformative agency in the realm of politics. Above all, the revolutionary tide induced a significant widening of society's legitimate space for public debate. Before 1848, legitimate public discourse had been the exclusive domain of the propertied and educated classes who – pleading their superior capabilities – had claimed the right to speak on behalf of the people as a whole. However, in the course of revolutionary events new social groups emerged as political subjects, asserting new modes of political speech, thought and activity. These groups included the poor and underprivileged in town and country, but also conservative landowners. Every one of these groups thus underwent a process of political subjectification, challenging the exclusion of precisely their group from the platform of public political debate. Thus, the concept of democracy may be viewed as the core element in a historical reconfiguration of the modern sphere of politics. The bourgeois public sphere was extended and the mode of addressing it changed remarkably. Social hegemony in the representation of 'the people' did persist, but in novel forms.